Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

SVENDBORG AMT

AARSSKRIFT

FOR

1933

25. BIND.

Til Bidragydere og Medlemmer.

Idet vi udsender denne Aargang af „Svendborg Amt" føler vi, som saa ofte før, Trang til at udtale en Tak til de Mænd, som yder os en særdeles væsentlig Støtte ved at overlade os deres historiske Arbejder til Offentliggørelse. Ved denne Lejlighed kan vi dog især ikke undlade at rette en hjertelig Tak til fhv. Museumsinspektør *C. Neergaard*, fordi han i sin høje Alder og trods sit svage Syn paa vor Opfordring har villet udføre det store Arbejde, som det har været, at udarbejde den fortræffelige og fyldige Skildring af Kammerherre *N. F. B. Sehested* til Broholm og hans arkæologiske Arbejde, som indleder nærværende Skrift. Vi er forvissede om, at „Samfundet"s Medlemmer under Læsningen af Skildringen med Glæde vil slutte sig til denne Tak.

„Svendborg Amt" er i Aar noget mindre, end vore Aarsskrifter plejer at være; men til Gengæld udsender vi desuden til alle „Samfundet"s Medlemmer et Festskrift om de Reventlowske Skoler, som udgives i Anledning af, at det i 1933 er 150 Aar, siden de første af disse Skoler begyndte deres Virksomhed.

„Samfundet" har paataget sig Udgivelsen af dette Skrift mod at faa et Tilskud til Dækning af Udgifterne ved Udgivelsen, dels ved en Bevilling fra „Den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse", dels ved en Bevilling fra Brahetrolleborg Sogneraad — og paa den Betin-

SVENDBORG AMT

AARSSKRIFT

FOR

1933

25. BIND.

NYBORG
C. SCHØNEMANN'S BOGTRYKKERI
1933

REDAKTIONSUDVALG:

J. Chr. Clausen, Præst, Korinth.
Thøger Dissing, fhv. Højskoleforstander, Vejstrup.

Kammerherre N. F. B. Sehested og hans arkæologiske Virksomhed.(1)

Af *C. Neergaard.*

I Juli 1814 foretog Professor Rasmus Nyerup, Nationalmuseets Medstifter, en Rejse til Fyen. som han har skildret i en lille Bog: „Nyerups antikvariske Rejse til Fyen". Bogen er inddelt i forskellige Kapitler, af hvilke eet bærer Overskriften Kammerpasset, et andet Sjælevandringen og et tredje Axesamlingen. Axesamlingen danner Indledning i Bogen, og i dette Kapitel siger Nyerup, at det ikke er uden Ængstelse, at han har givet denne sin Rejse Tilnavnet antikvarisk, da den i hvert Fald kun kunde blive en antikvarisk Axesamling, fordi

[1]) Ved »Det 9. danske Hjemstavns-Stævne« holdt Museumsinspektør C. Neergaard et Foredrag ved Broholm Slot om Kammerherre N. F. B. Sehested. Dette Foredrag, men i ændret og betydelig udvidet Skikkelse, har Museumsinspektøren paa Reds Opfordring været saa velvillig at overlade os til nærværende Offentliggørelse i »Svendborg Amt«, Red. er meget taknemmelig for den Støtte og Velvillie, som derved er vist vort Arbejde.

Undertegnede har Ansvaret for Korrekturlæsningen, da Forholdene har medført, at Forfatteren ikke selv har kunnet besørge denne.

Th. D.

Oldgranskeren Professor Vedel Simonsen paa de fyenske Oldsagers Mark nylig havde gjort saa overvættes rig en Høst og været saa omhyggelig med at bjærge alt, hvad bjærges kunde, at hans Efterkommere umulig kunde andet end i det højeste samle nogle faa Aks. Og han tilføjer, til Bestyrkelse heraf, at Gehejmekonferensraad Bülow paa Sanderumgaard — en af Datidens store Mæcener for Videnskab og Kunst — i et Brev havde udtalt til ham, at af Oldsager kunde han ikke vente at finde meget mere i Fyen, efter at Vedel Simonsen — der jo var født paa og senere ejede og beboede Herregaarden Elvedgaard mellem Odense og Bogense — havde været her. Hos mig, siger Bülow, har han gjort rent Bord.

Hvis Nyerup stod op af sin Grav og saa, hvad der siden Vedel Simonsens Tid er fremkommet af Oldsager og Oldtidsgrave, vilde han blive ganske forbløffet. Vedel Simonsens Indsamlinger, der iøvrigt af ham ogsaa fortsattes i mange følgende Aar efter 1814 (han døde først 1858), og som for Størstedelens Vedkommende er havnet i Nationalmuseet, er i Virkeligheden kun at betegne som en ubetydelig Aksesamling — for at blive i Nyerups Billedlignelse. Den egentlige Høst er først ret foregaaet i de henved 100 Aar, som er forløbne siden.

Indsamlingen af arkæologisk Materiale efter Nyerups og Vedel Simonsens Dage er skeet dels ved Nationalmuseets Undersøgelser i Marken, dels af de mange Provinsmuseer, som efterhaanden er blevne oprettede i snart sagt alle Fyns Købstæder og nu saa smaat ogsaa har begyndt at vise sig i Landsbyer, dels endelig af private Oldsagsamlere og af tilfældige Findere.

Blandt de Privatmænd, der for Fyens Vedkommende i ganske særlig Grad har fremmet ikke alene Oldsagindsamlingen, men ogsaa Oldforskningen, lyser Navnet Sehested med en egen Glans.

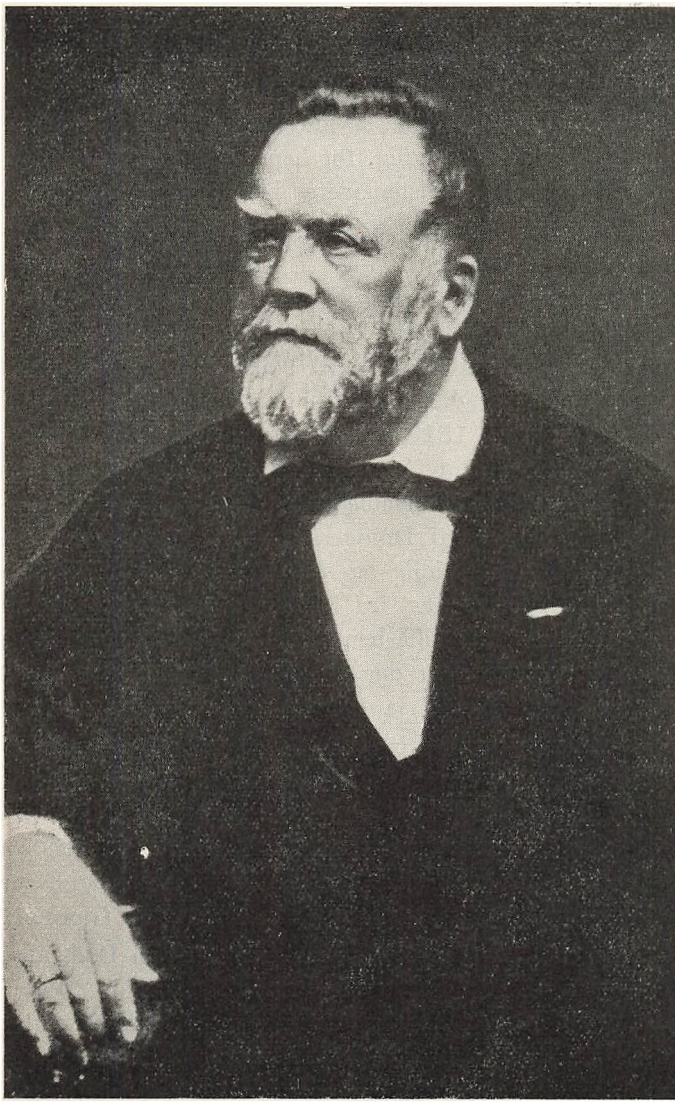

Kammerherre N. F. B. Sehested.
Efter Maleri paa Broholm af Professor H. Chr. Jensen.

Niels Frederik Bernhard Sehested blev født Aar 1813 paa Broholm som Søn og eneste Barn af Lieutenant Anders Sehested. For dennes Vugge var det ikke sunget, at han i forholdsvis ung Alder skulde blive Ejer af Broholm. Naar det alligevel skeete, skyldtes det den Omstændighed, at hans Fader døde tidlig, før hans Bedsteforældre, hvorefter han da efter Bedstemoderen blev Herre paa Broholm.

Man tør just ikke paastaa, at Forholdene paa Broholm blev synderlig heldige i Anders Sehesteds korte Besiddertid. Hans Ægteskab med en borgerlig Dame, Degnedatteren Edel Marie, født Kjær, blev ikke lykkeligt; det endte ret hurtig med Skilsmisse og tillige med hans egen Umyndiggørelse og Fjernelse fra Broholm. Ved hans Død i 1819 var Sønnen Niels Frederik Bernhard saaledes kun 6 Aar gammel. Men Moderen var en overmaade dygtig og handlekraftig Dame, som med største Omhu tog sig af Drengen og hans Opdragelse: hun vaagede over ham tidlig og silde, under Trykket af den megen Forfølgelse, der fra forskellig Side sattes i Gang mod hende for at skille hende fra Gaard og Gods — en Forfølgelse, som hun dog lykkelig modstod, men først sejrrig overvandt ikke saa mange Aar før sin Død i 1839.

Der er næppe Tvivl om, at disse vanskelige, til Tider bitre Forhold har indvirket paa den unge Frederik Sehesteds Sind og Karakter, og at Alvoren tidlig har modnet ham til en Mand. En virkelysten, higende og stræbende Natur blev han og tillige en Mand, for hvem det almene Bedste blev Endemaalet for al hans Gjerning.

Moderen styrede selv Broholm lige til sin Død, men Sønnen fik tidlig selvstændig Virksomhed. Ikke 20 Aar gammel gik han i Gang med at opdyrke et afdrevet, stenet Skovareal og omdanne det til en god Ejendom, Brændeskov, hvor han satte Bo, indtil han efter Moderens kort efter indtrafne Død i 1839 arvede Broholm og

dermed kom ind i en stor Godsadministration med heraf følgende Hverv og Forpligtelser. Som Landmand udviklede han sig til en Dygtighed, og det var det praktiske Liv, der i hans yngre Aar og i hans bedste Manddomsaar tog det meste af hans Tid.

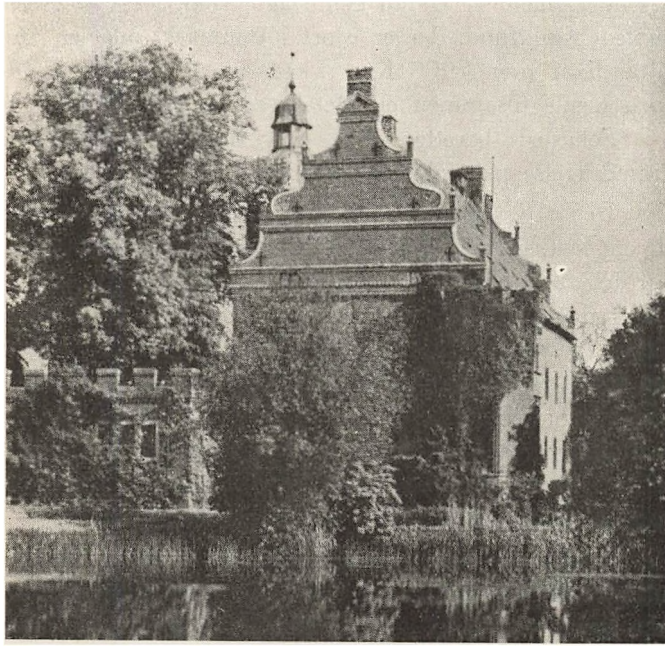

Broholm Slot, set fra Sydøst.

Det er ikke saa lige at se, hvornaar Oldsagindsamling og Oldforskning har taget Sehested fangen. Interesser af den Art kommer jo almindeligvis heller ikke paa Dag og Time.

Der er dog næppe Tvivl om, at en bestemt arkæologisk Begivenhed, der faldt i hans yngre Aar, har sat en Spire i hans Sind og Tanker, som langt senere, under

gunstige Forhold, udfoldede sig og kom til at bære rig Frugt.

Det var Fremdragelsen i Aaret 1833 af „Broholm-Guldfundet", en Guldskat fra Midten af 1. Aartusinde efter Chr. F., den efterromerske Jernalders Periode — et Guldfund, som næst efter Guldhornsfundene fra Gallehus i Sønderjylland er endnu den Dag i Dag det kostbareste samlede Guldfund, der er gjort i Danmark, med en Metalværdi af over 7000 Kr. (7144 Kr.) — De to Guldhorn havde tilsammen en Metalværdi af ca. 16,000 Kr.

Sehested beretter selv om Broholm-Guldfundets Fremdragelse paa følgende Maade:

Den 18. April 1833 blev der foretaget Pløjning af en lavtliggende Mark ved Broholm, der indtil faa Aar forinden havde været bevokset med Ellekrat. Krattet blev ryddet, Jorden opdyrket — den havde i 1833 været pløjet syv Gange. Da den unge Sehested kom ud i Marken for at tilse Arbejdet, (der dengang dreves ved Hoveri), saa han, at Bønderne holdt stille med Pløjningen og stod i Smaagrupper, indbyrdes samtalende. Avlsforvalteren meddelte ham da, at der ved Pløjningen var fremkommet nogle store Ringe af en gul Metalmasse.

Fundet var skeet paa den Maade, at en af Plovene under Arbejdet var bleven uklar. Da Plovkarlen følgelig ikke kunde styre den, kastede han den, som Skik er, naar en Rod eller lignende kommer for Skæret, om paa Siden, ryddede Hindringen bort med Plovstagen — og pløjede videre. Da han havde pløjet en Omgang og naaede tilbage til Stedet, hvor Stansningen var indtruffen, saa han da den Tingest glinse i Solen, som han nys havde ryddet af Plovskæret: en stor, gul Metalring. Tilligemed Drengen, der kørte Ploven, gav han sig til at skrabe i Jorden, og herved kom flere Stykker af det samme gule Metal til Syne. Hidlokket af denne deres

Skraben i Jorden, kom Folk fra Naboplovene til, og mange mindre Stykker af det samme gullige Metal gik saa i Plovfolkenes Lommer, uden at Forvalteren fik det at vide. Han kunde derfor kun sende Ladefogden ind til Broholm med 6 store Ringe.

Det var altsaa Godsejerinden, Enkefru Sehested, til hvem Sagerne overbragtes. Den unge Sehested skyndte sig nu hjem for at se det fundne, og han overbeviste sig hurtig om, at det var Smykkesager af massivt Guld.

Straks derefter ilede han ud til Findestedet, og med Forvalterens og en Arbejders Bistand lykkedes det at finde endnu nogle og tyve Stykker Guld.

Noget af det Guld, som uretmæssig var vandret i Plovfolkenes Lommer, blev gennem Skolelæreren ad en Omvej afleveret paa Broholm. Med en enkelt stor Guldring — just den, som havde stanset Ploven — var det dog nær gaaet galt. Den havde Ladefogden stukket til sig og lidt senere skilt ad i to Halvdele, af hvilke han selv beholdt den ene og gav den anden Del til en anden Mand. Denne Mislighed blev imidlertid opdaget og Ringen skaffet tilveje.

Efter Fremdragelsen af Fundet fulgte nu lange Forhandlinger og Skriverier frem og tilbage om Godtgørelsen for Guldskatten. Det var jo Danefæ. Men dengang, før Grundloven, havde Godsejerne Ret til Danefæ. Sagen ordnedes tilsidst saaledes, at af de godt 7000 Kr., hvortil Fundets Metalværdi vurderedes, fik Plovkarlen 1000 Kr., Plovdrengen 1400 Kr. og Godsejerinden Resten.

Fundet bestod af 3 store Halsringe, 4 Armringe og en Del afhuggede Stykker af Ringe, endvidere af et Spænde, 7 Brakteater (Hængesmykker), nogle Barrer og andet, ialt 52 Guldstykker.

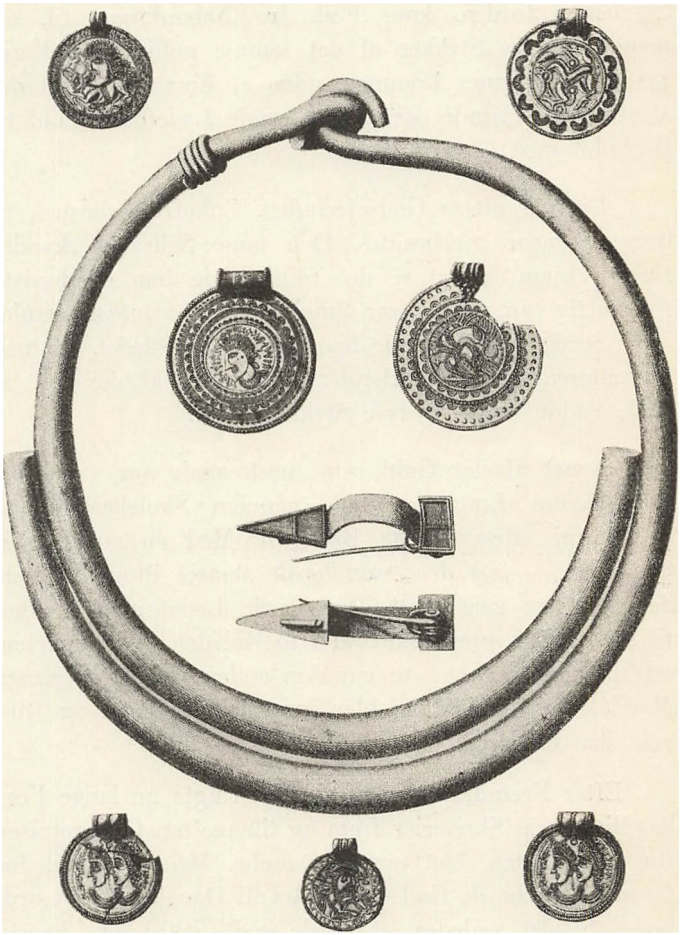

Den største Guldring, syv Brakteater, og et Spænde fra det store Broholm-Guldfund.

Fremdragelsen af en saa stor og kostbar Guldskat er selvsagt en Begivenhed, som den, der personlig har oplevet og overværet den, aldrig glemmer — saa sjældent som sligt skeer. Det var i 1639, at det første Guldhorn

blev fundet ved Gallehus; omtrent 100 Aar efter, i 1734, kom det andet Guldhorn for Dagens Lys, og saa atter 100 Aar efter, i 1833, fulgte det tredje betydelige Guldfund. Herefter skulde man næsten have Lov at vente et lignende stort Guldfund i 1930'erne, — hvis man da ellers kan tro paa sligt.

Ved Fremdragelsen af dette store Broholm-Guldfund har altsaa N. F. B. Sehested medvirket i 1833.

De nærmest følgende Aar af hans Liv bragte ham saa mange praktiske Opgaver af forskellig Art, at Tanken om Oldforskning foreløbig maatte ligge ham fjern. Paa den anden Side maa det ikke glemmes, at Jordbunden for Oldforskning dengang og i de efterfølgende Aartiere var gunstig. Det var den romantiske Periode i Danmarks Litteratur, da Digtere og Digtning ofte søgte tilbage til Danmarks glorværdige Oldtid og ældre Middelalder og hentede Emner derfra. Indsamling af Oldsager er tillige noget, som ligger paa mangfoldiges Vej, paa hele Landbefolkningens. Og saa er Oldsager i sig selv ret let forstaaelige for enhver, der vil se; de taler umiddelbart til Øje og Sind. Selveste Landets Kronprins og senere Konge, Frederik VII, var en begejstret Arkæolog, og derved kastedes en egen Glans over Arkæologien. Gamle Konferensraad Chr. Jürgensen Thomsen, Nationalmuseets første Direktør, og sammen med ham J. J. A. Worsaae gjorde Oldnordisk Museum i København europæisk berømt, og rundt om begyndte der efter Midten af det 19. Aarhundrede at dukke op, dels Provinsmuseer, dels store Privatsamlinger af Oldsager. Særlig blandt Godsejerstanden træffes i 2. Halvdel af det 19. Aarh. de største Oldsagsamlere. Der var Eksellencen, Generalpostdirektør Greve Danneskiold-Samsøe til Nordfeld, der var Gehejmeraadinde Classen til Korselitze, der var Kammerherre Wichfeld paa Engestofte, Reventlow og Hol-

stein-Rathlou — for at nævne nogle Navne. Til denne Kreds af Oldsagsamlere indenfor Godsejerstanden sluttede sig saa paa et ret sent Trin i sit Liv Niels Frederik Bernhard Sehested.

Her maa dog straks et Punkt fremholdes, og det er, at medens alle de nysnævnte Godsbesiddere, delvis med en enkelt Undtagelse, kun var rene Oldsagsamlere og aldrig naaede ud over Samlerstadiet, blev Sehested ikke staaende ved dette Stadium, men gik langt videre. Da han havde stillet sig som Maal at skabe et Oldsagmuseum, et Broholm-Museum, hvor alt, hvad der forelaa eller kunde fremdrages af Oldsager i Broholm-Egnen — et Areal af henved en Kvadratmils Størrelse — kunde bevares, blev han snart klar over, at en blot og bar Indsamling af Oldsagstoffet kun var en enkelt Side, en Halvhed, om man vil. Et Museums Opgave er ikke alene at samle og bevare Sagerne, men ogsaa at tolke dem, gøre dem levende, frugtbringende og oplysende for Almenheden.

Som den higende og stræbende Mand, Sehested var, stansede han kun ugerne paa Halvvejen. Han vilde føre de Opgaver, han havde stillet sig, til Bunde. Derfor blev Sehested tillige Oldforskeren, den Mand, som har beriget den forhistorisk-arkæologiske Litteratur med et stort og monumentalt Værk om „Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm" (1878), hvilket efter hans Død efterfulgtes af et andet og tilsvarende, om „Archæologiske Undersøgelser 1878—1881", til hvilket han iøvrigt selv havde samlet det meste af Stoffet og tillige færdigskrevet en Del, og som kun Døden hindrede ham i ogsaa selv at bringe frem. Ved deres lødige Indhold og deres smukke Udstyrelse med mangfoldige Afbildninger i Tekst og paa talrige kobberstukne Tavler, udførte af Tidens bedste arkæologiske Tegnere, A. P. Madsen og J. Magnus-Petersen, vil disse to Værker alle

Dage bevare deres Værd som arkæologiske Kildeskrifter, og de vil alle Dage sikre deres Forfatter et smukt Navn indenfor dansk Oldforskning.

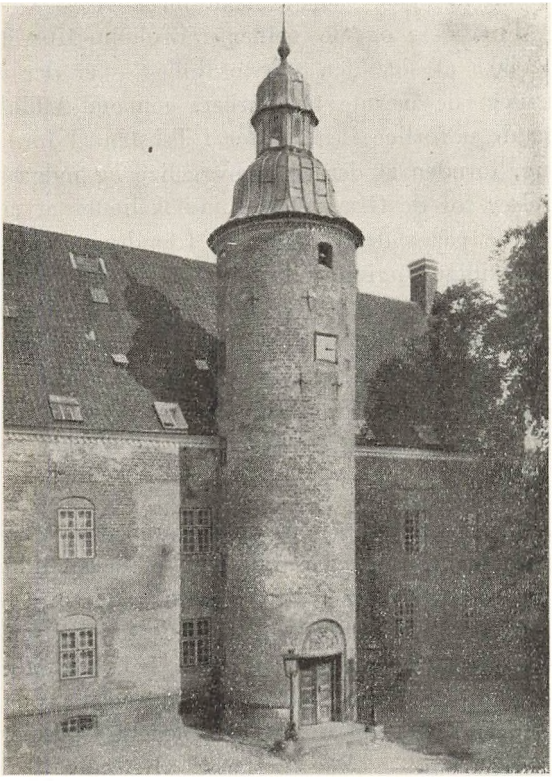

Hovedbygningen af Broholm Slot, set fra Gaarden.

Hvis der havde foreligget en Tilvækst-Protokol over Broholm-Samlingen, saaledes at man gennem den havde kunnet se, hvornaar Museet egentlig paabegyndtes, og hvorledes Tilvæksten er foregaaet, om i Spring og stødvis eller efter en jævnt forløbende Linie, vilde det have

været ganske interessant. Efter alt, hvad der foreligger og kan oplyses, eksisterer imidlertid ingen saadan Tilvækst-Protokol. De Oldsager, der øjensynlig er Enkeltfund, er saa godt som alle uden Nummer, og deres nøjagtige Findested kan saaledes ikke nu angives. Om de samlede Fund — og de spiller i Broholm-Museet en stor, for ikke at sige den største Rolle — er der derimod gennem de nævnte to Værker, gennem Afbildningerne og de udførlige Beskrivelser i Teksten al fornøden Oplysning, foruden at der er omhyggelige og indgaaende Redegørelser for de Grave eller Fundlokaliteter af anden Art, hvor de paagældende Sager er fremdragne. I de to Værker er tillige angivet, i hvilke Aar de Udgravninger er foretaget, som har bragt de paagældende Oldsager for Dagens Lys. Heraf kan ses, at Udgravningerne og Undersøgelserne i Marken mest er foregaaet i den sidste halve Snes Aar af Sehesteds Liv, især fra 1875 af. Til dette Forhold og til Forklaringen deraf skal senere vendes tilbage.

Jeg er imidlertid bleven opmærksom paa, at Sehesteds Oldforskning dog gaar tilbage til et meget tidligere Tidspunkt end 1870'erne. Ikke dog til 1840'erne eller de allerførste Aar af 1850'erne. I den Periode var der paa anden Maade lagt Beslag paa den Tid, Godsadministrationen levnede ham. Det er fra denne Periode, at hans 3 Smaaskrifter om Forholdet mellem Godsejer og Fæster skriver sig — (Om Livsfæstes Overgang til Selvejendom (1849). Om Fæstetvangen (1850) og Om Forslaget om Tvangsloven (1852), — et Forhold han betragtede paa meget sund og human Maade. Desuden skrev han nogle landøkonomiske Artikler i Aviser og Tidsskrifter, bl. a. om Guano og Patentgødning. Det var ogsaa i denne Periode, at han blev valgt til første Suppleant til Stænderforsamlingen. Og saa deltog han i sam-

me Periode, som den udpræget danske Mand, han var, for hvem Fædrelandets Ve og Vel stod over alt, i den slesvigske Treaarskrigs første Aar, i Begyndelsen som Herregaardsskytte, hvilket Korps han sammen med Etatsraad Carl de Neergaard til Gundersløvholm og andre havde været med til at oprette, derefter som Ordonansofficer.

Saavidt det kan ses, er det med Aaret 1854, at Sehesteds Oldforskning begynder rigtignok i det smaa. Her er det nu ganske ejendommeligt, næsten pudsigt at se, at det arkæologiske Fænomen, der til en Begyndelse optog ham, og som han granskede, var et saa ringe og uanseligt som vel mulig, noget som tilmed ikke skæppede i en Oldsagsamling, ikke heller skæppede synderlig i Videnskabens Gryder, og det var et Fænomen, som Sehested kaldte „Ildsteder fra Fortiden".

Den Mand, som i sin Ungdom havde oplevet en saa enestaaende arkæologisk Begivenhed, som at se vældet op af Jorden for hans Fødder, de kostbareste Guldsager fra Oldtiden, smukt formede og delvis smukt forsirede, han nøjedes nu, 20 Aar efter, med Arbejde paa at afdække og undersøge en Række oldsagløse, med kulsort Jord og Sten delvis fyldte Smaagruber under den jævne Markflade.

Det var disse, han benævnte „Ildsteder fra Fortiden". Han beskriver dem saaledes: Det er rundagtige Fordybninger ned i den faste, naturlige Undergrund under Muldjorden, en Alen eller noget mere i Tværmaal og af tilsvarende Dybde, (senere udtaler han, at Ildstederne dog hyppig har vist sig at være noget større). Den øverste Halvdel af disse Gruber indeholdt Jord af lignende Art som den omgivende Jord eller Undergrund: den nederste Halvdel er derimod fyldt med Aske, hvori meget Kul og Kulstøv, og paa Grubernes Bund ligger haandstore Sten i et Antal af en halv Snes eller saa

omtrent; disse Sten er sædvanlig mere eller mindre forbrændte, ildskørnede eller i hvert Fald sodede. Derimod indeholdt Gruberne hverken brændte Menneskeben eller Spor af Oldsager.

Der foreligger fra Aaret 1860 en Udtalelse af Sehested om disse Ildsteder, og deri fortæller han, at han første Gang blev opmærksom paa dem for 6 Aar siden — altsaa i 1854 — ved at passere en nyanlagt Vej et Par Mil syd for Nyborg; her saa han ialt 4 Ildsteder. Senere, tilføjer han, har han set den Slags Ildsteder i Mængde paa hans egne Marker under Broholm, hvor de kommer tilsyne ved Dræning af Jorderne, idet de viser sig i Drængrøfternes lodrette Vægge. De optræder gerne i større eller mindre Antal sammen; paa en af hans Marker, omtrent 3 Tdr. Land stor, antager han, at der maa være over 100, (han tænker sikkert hermed bl. a. paa Møllegaardsmarken, hvor en meget stor Jærnalders Gravplads blev, som siden nævnt, fremdraget). Senere oplyser han dog, at han ved fortsatte Undersøgelser er kommen til Erkendelse af, at en Del af Ildstederne i Virkeligheden er Grave, de saakaldte „Brandpletter" fra Jærnalderen.

Snart efter Fundet af de første Ildsteder har Sehested øjensynlig sat sig i Forbindelse med Oldnordisk Museum, og han har givet Meddelelse til Worsaae, som dengang var Chef for Institutionen „De antikvariske Mindesmærkers Bevaring". Blandt Breve fra Sehested til Oldnordisk Museum, findes eet fra 1855, der begynder meget livfuldt og paa en for Sehested karakteristisk Vis saaledes:

„Hr. Professor Worsaae. Saa, nu tænker De vel, naar De seer disse Linier, at der er han sogu vist igen med sine Ildsteder. Jeg er virkelig ogsaa undselig ved at faa Udseende af, at have en saadan Ildstedsmani, at disse Sager

ligesom sprutter mig ud af Sidebenene. Imidlertid finder jeg det dog Pligt mod min Reputation at oplyse Dem om, at jeg ikke er hedere end, at jeg magelig kunde have holdt inde til belejligere Tid med de to sidste Ildsteder, som jeg fandt igaar her tætved, dersom Sagen ikke var i Collision med andre Omstændigheder. Jeg er nemlig stødt paa Ildstederne ved at dræne en Mark. Og nu beder jeg Dem med 3 à 4 Ord at sige mig, om det er af Interesse, at jeg lader vedkommende to Drængrøfter staa aabne for det første, eller jeg uden videre kan kaste dem til".

Ind i Brevet har Worsaae lagt en lille Notits med Tegning af lignende Fordybninger med Kul fundne i en Bakke paa Langeland. Og han tilføjer: „Bestemmelse uvis. Intet fundet, som sikkert angiver Tiden".

Sehested fortsatte i de nærmest følgende Aar Undersøgelserne af sine kære Ildsteder. I Somren 1860, da der i København holdtes det 8. skandinaviske Naturforsker-Møde, optræder Sehested med et lille Foredrag om Ildstederne. Mødet havde nemlig en etnografisk Sektion, hvis Ordfører Worsaae var, og det var i denne Sektion, at Sehested forelagde sine Iagttagelser.

Det vides ganske nøje, hvad Sehested har sagt. Thi kort efter Mødet sendte han Worsaae sit Manuskript, ledsaget af følgende karakteristiske Ord:

„For det Tilfælde, at alle vi berømte Mænds Udgydelser skulle prentes, sender jeg vedlagte Afskrift af min Beretning ved Naturforskermødet om Ildsteder. For det Tilfælde, at saadan Beretning ikke skal trykkes, sender jeg den til Dem som en ordnet Optegnelse af de Brudstykker, jeg mundtlig har meddelt Dem, og som jeg venter at faa Lejlighed til at fortsætte".

Worsaae var saa opmærksom at lade aftrykke Sehesteds Beretning i dens fulde Udstrækning i Bogen med

Forhandlingerne paa Naturforsker-Mødet. Det ses deraf, at Sehested vedblivende ikke er klar over, hvorledes Fænomenet skal forklares, og han ender derfor sin Beretning med at udtale, at disse grubeformede Fordybninger uden Tvivl fortjener Opmærksomhed, til hvilken han derfor anbefaler dem.

Efter Sehesteds Foredrag rejste en tilstedeværende svensk Oldforsker sig og udtalte, at lignende Fordybninger var trufne i Nærheden af Lund.

Sagen blev efterhaanden bekendt i Udlandet, og det følgende Aar, i 1861, søgte en Mand i Nordamerika, i Boston, Oplysning om, hvorvidt en Lighed mellem disse Ildsteder og nogle, der var fremdragne i Massaschusets, kunde lede til den Slutning, at Ildstederne dér var Levninger fra Nordboeres Ophold i Amerika (!).

Ogsaa efter 1860 fortsatte Sehested trolig sine Ildsted-Undersøgelser, naar Lejlighed gaves, uden dog at observere noget nyt. Men da han i 1877 kom til Varde-Egnen og iagttog Jydepottebrændingen der, slog det ham straks, at denne Virksomhed kunde kaste Lys over hans kære Ildsteder og maaske forklare, hvorfra disse for en Del kunde hidrøre. Han tænker sig, at Pottebrændingen i Oldtiden er foregaaet paa noget nær samme Maade som Jydepottebrændingen i Nutiden. Oldtidens „Ildsteder" skulde da modsvare de ganske vist noget større Ildhuller, som til Jydepottebrænding graves i Jorden, til Optagelse af Brændselsmaterialet: Lyngtørv. Jydepotterne, som skal „ildnes", anbringes paa Tværstænger lagte over Hullets Overkant, og over Hullet er rejst et indtil 4 Alen højt „Tørrehus" (Brandhuset), dannet i Form af en Art Tag af tætstillede Grene som en Slags Spær, og herudenom Lyngtørv.

I sit store Værk fra 1878 om „Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm" indføjer han et Af-

snit om Ildstederne og Jydepottebrændingen, og saa stærkt er han nu gaaet op i Sagen, at han yderligere studerede Jydepotteindustrien og i Aaret 1881 — Aaret før sin Død — udsendte som selvstændigt Tryk en Pjece om Jydepotteindustrien.

I al sin Ringhed er denne Ildsted-Historie et karakteristisk Udtryk for Sehesteds Arbejdsiver, for den Energi, med hvilken han forfulgte en Sag, som havde fanget hans Intersesse, for at føre den til et godt Resultat. I mere end et kvart Aarhundrede sysselsatte Ildsted-Fænomenet ham. Om hans Tolkning er rigtig, er noget andet. Disse Ildsteder kunne maaske for en Del være almindelige Arnesteder eller være Levninger fra forskelligartet Virksomhed og hidrøre fra en stor Del af Oldtiden.

Man forstaar nu herefter særdeles vel, at da Sehested saa kastede sig over Studiet af Broholm-Egnens arkæologiske Forhold, dens jordfaste Oldtidsmindesmærker og dens Oldsager, maatte der komme noget stort og betydningsfuldt ud deraf.

Allerede forholdsvis tidlig var Sehested bleven opmærksom paa, at der ved Drængravning paa Broholms Jord under Markfladen foruden Ildstederne fandtes andre Oldtidslevninger og da navnlig Urnegrave fra Jernalderen.

Fra Aaret 1860 haves direkte Vidnesbyrd herom, idet Schested da tilskrev Worsaae et Brev i den sædvanlige gemytlige Form, i hvilket Brev han anmodede om Besvarelse af følgende Spørgsmaal:

„Hvad kan det være for en Fyr, som jeg fandt igaar paa et højt Sted i Marken, hvor det vrimler med Ildsteder og Urner. Han laa i en Urne med simple Zirater, og Gravgodset bestod af en halv Snes Stykker Jærn, hvis Bestemmelse jeg ikke kan se for Rust, endvidere af et hundrede Stykker Bronze, dels itubrækkede Plader som af et Harnisk, dels brækkede Stænger“ osv. osv.

I Marginen af Brevet har Worsaae noteret, hvad disse for Sehested saa mystiske Sager i Virkeligheden er. Det er Brudstykker af nogle Bronzekar med Hank og Haandtag af Bronze, Kasserolle og Si, Bronzebeslag, Jærnknive m. m.

Det er i denne Forbindelse værd at lægge Mærke til, at Sehested endnu ikke var saa greben af Oldforskningstrang i al Almindelighed, at han er gaaet i Gang med systematisk Undersøgelse af Urnegravpladsen i Møllegaardsmarken — thi det var her Fundet med „den sære Fyr" med Bronze- og Jærnsagerne var gjort. Han fortæller i Slutningen af Brevet, at Dræningsarbejderne har fundet endnu 5 Urnegrave sammesteds, som han skal til nærmere at undersøge. Men dertil indskrænkede det sig i 1860.

Af hans Værk „Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm" kan man se, at der i 1866 atter er gjort nogle Urnefund paa samme Mark, Møllegaardsmarken, og i 1873 fremdrages her en meget indholdsrig Grav: et temmelig stort Bronzekar fyldt med brændte Ben, men saa medtaget af Ælde og saa revnet, at det vilde falde fra hinanden, hvis ikke særlige Forholdsregler toges. Det blev derfor ompakket med vaadt Ler, og efter at dette var tørret, skubbet over paa en Bærebør og af to Mænd baaret ind til Broholm, til nærmere Undersøgelse og Behandling. I Avisnotitser blev det kort efter til, at Karret var fuldt af Guld og derfor saa tungt, at fire Mænd havde ondt ved at bære det (!). Desværre indskrænkede Guldet sig til en Fingerring og et lille Hængesmykke. Ellers var Gravgodset kun af uædelt Materiale; der var Brudstykker af Bronzekar, endvidere Jærnknive, Bennaale og meget andet.

Men heller ikke disse Fund fra 1866 og 1873

foranledigede dengang nærmere systematiske Undersøgelser af Findestedet.

Saa kom Aaret 1875, og det er efter alt at dømme dette Aar, som sætter Skel i Sehesteds forhistorisk-arkæologiske Virksomhed.

Han kommer nu i Forbindelse med Arkæologen Henry Petersen, den senere saa bekendte og højtansete Direktør for Nationalmuseets 2. Afdeling, dengang en ung Mand paa 26 Aar, med nedarvet Kærlighed til Oldforskning — hans Fader ejede en udmærket Oldsagsamling —, med rige Kundskaber og stor Virkelyst, derhos ret en livsglad og varmtfølende Natur.

Det var Hensigten, at Henry Petersen skulde være Sehested behjælpelig dels med de Undersøgelser af Broholm-Egnens forhistorisk-arkæologiske Forhold, som denne havde planlagt, dels med det store Værk herover, som skulde offentliggøres, til Belysning af Kulturtilstande i den fjerne Oldtid i et snævert begrænset, lille Landomraade. En bedre Hjælper og Raadgiver kunde Sehested ikke have faaet, og omvendt blev for Henry Petersen hans lange Virke paa Broholm en Oplevelse, han senere i Tiden med en egen Glæde mindedes.

Til en Begyndelse skulde der nu sættes i Gang omfattende Undersøgelser af Fortidsmindesmærker paa og under Jordens Overflade. Sehested skriver selv i Fortalen til Bogen fra 1878, at Dr. Henry Petersen har deltaget i Størsteparten af Gravundersøgelserne, og at det er ham, han har at takke for den fagkyndige Ledelse af disse. Paa en egen Maade kommer dette ogsaa frem i Bogens Tekst. Ved Redegørelsen for den store Jærnalders Gravplads i Møllegaardsmarken skriver Sehested konsekvent om Undersøgelserne her i 1875, da Henry Petersen er bleven hans betroede Medarbejder, og i 1876 som Overskrift over Redegørelserne: „Udgravet i 1875" og „Ud-

gravet i 1876", medens det om de Grave, som blev fremdragne paa samme Fundplads i 1860, 1866 og 1873 — altsaa før Henry Petersens Tid — kun hedder: „Optaget i 1860", „Optaget i 1866" og „Optaget i 1873". Det er Forskellen i Udgravningsmetode, Sehested derved ligesom har villet antyde. Naa, nogle af Gravene fra 1860 og 1866 var ogsaa kun „optagne" af Drængravere.

Ikke mindre bemærkelsesværdigt er det, at Sehested i Fortalen til Bogen fra 1878 udtaler, at han tidligere (ɔ: før — 1875) kun har samlet, hvad der lejlighedsvis faldt for af Oldsager. Og han tilføjer, at fra Begyndelsen af denne Samletid kan der være en Snes Oldsagstykker, om hvilke han nu ikke veed, hvorvidt de virkelig er fundne indenfor den Kreds, der nu begrænser Broholm-Samlingens Findesteder.

Sehesteds Værk fra 1878 er en anselig Bog, et Pragtværk kan man kalde den, i Kvartformat, over 325 Sider stor og udstyret med nogle og halvtreds Plancher, hvoraf 46 er kobberstukne.

Han begynder med at redegøre for de jordfaste Oldtidsmindesmærker i Broholm-Egnen, bevarede og forsvundne: Stenalderens Storstensmindesmærker og Sten- og Bronzealderens Gravhøje. Af Storstensmindesmærker kan han berette om ikke mindre end 45 paa dette lille Landomraade, mest Langdysser. Gravhøjenes Antal her beløber sig til 200, men han tilføjer, at der ganske vist har været mange flere, men at han kun har optalt og kortlagt dem, han var sikker paa. Alle Gravhøjene indenfor Omraadet var nemlig forlængst overpløjede i mere eller mindre Grad, „da Befolkningen ingen Pietet nærer for disse Minder", og det bedre lønner sig at opdyrke Gravhøjenes Jord.

Gennem disse høje Tal for de jordfaste Oldtidsminder i Broholm-Egnen faar man iøvrigt paa Forhaand

et klart Indtryk af, hvilken stor Bebyggelse denne Egn i Oldtiden maa have haft, og tillige hvor udmærket og taknemmeligt et Studieomraade, den maa være.

Dette Afsnit om de jordfaste Oldtidsmindesmærker indgaar paa en Maade som et Led i de Undersøgelser, Nationalmuseet siden 1873 systematisk har foretaget Landet over, med det Formaal at optage Sogn for Sogn, Herred for Herred, Beskrivelser baade af alle bevarede jordfaste Oldtidsmindesmærker og af de forsvundne saavidt mulig de, der endnu huskes af Stedets Befolkning, fremdeles at kortlægge Mindesmærkerne og de Oldsagfund, der Tid efter anden vides gjorte i Sognene og endnu kunde stedfæstes. For at kunne indenfor en nogenlunde rimelig Tidsgrænse faa et saadant Arbejde gennemført i hvert Fald i Hovedtrækkene; maatte Museet i den første Snes Aar stundom indskrænke sig til kun en enkelt eller et Par Dages Arbejde i det enkelte Sogn, hvad der ikke kunde give Fuldstændighed.

For Broholm-Egnens Vedkommende var der for Sehested ikke nogen hæmmende Tidsgrænse. Og saa havde han tillige den Fordel at være den stedkendte Mand, hvem Befolkningen gerne efter bedste Evne vilde være behjælpelig.

Af de bedst bevarede Storstensmindesmærker fra Stenalderen lod Sehested optage Skitse eller Grundplan, til Gengivelse i Værket. Hans Hjælpere paa dette Omraade var dels, men kun i mindre Grad, Reinhold Mejborg — senere kendt bl. a. som Undersøger og Tolker af gamle danske Bøndergaarde — dels den fortræffelige arkæologiske Tegner, Dyremaleren Kaptajn A. P. Madsen, med hvem Henry Petersen som dennes Ven formentlig havde bragt Sehested i Forbindelse.

Videre indeholder Bogen Redegørelse for de forskellige Undersøgelser af Stengrave, Gravhøje, Gravpladser

under Markflade, Oldtidskulturlag m. m., der var foretagne. Alene i 1875 blev der undersøgt 2 store Stenalders Stengrave i Broholms Skov „Nyhave" og 14 overpløjede Gravhøje henhørende til en stor Højgruppe paa Tangegaards og Grønneskovs Marker — gennemgaaende med godt Udbytte. Højene viste sig mest at hidrøre fra Bronzealderen. I 1876 undersøgtes 7 andre Høje, i 1877 derimod ingen.

Saa godt som alle disse Udgravninger er i Værket illustrerede ved Tegninger: Grundplaner og Snit, udførte med stor Omhu. Der foreligger overhovedet ikke fra den Periode bedre og grundigere Undersøgelser. Nuomstunder er Tekniken vel nok delvis en noget anden, baade med Hensyn til Undersøgelse og Afbildning. Nu spiller Fotografering en stor Rolle; den giver jo et mere objektivt Billede end en Kunstners Tegning.

En Hovedplads indenfor Sehesteds Gravninger spiller Undersøgelsen af den store Jærnalders Gravplads, der i det foregaaende nogle Gange er bleven nævnt. Den fandtes paa en Mark nær ved Broholm, kaldet Møllegaardsmarken, tæt under Pløjelaget. Gravene var hovedsagelig Urnegrave; dog fremdroges ogsaa en Del „Brandpletter" (grubeformede Smaafordybninger med kulblandet Jord, brændte Menneskeben fra Ligbaalet og Smaaoldsager). I 1875 undersøgtes 41 Grave her, i 1876 33 (i 1877 ingen). I Aarene 1878—81 afdækkedes ikke mindre end 282 Grave o. a. her. Med de i Aarene 1860, 1866 og 1873 fremdragne Grave her beløber det samlede Antal af disse o. a. sig til 381.

I Tid spænder denne Gravplads over 2., 3. og 4. Aarhundrede efter Kr. F.; den strækker sig saaledes fra en senere Del af den romerske Jærnalder et langt Stykke ind i Folkevandringstiden, fra hvilket sidste Kulturafsnit Størsteparten af Gravene hidrører.

Lerkar fra Gravpladsen paa Møllegaardsmarken.

I Urnegravene fandtes mellem de brændte Menneskeben, som rummedes i Lerkarrene, jævnlig Smaaoldsager, mest dog faa i Tal; hyppigst var det Kniv, Naal, Syl, Kam, Spænde, Ring, Bøjlenaal, Glasperler o. lign. Nogle Urnegrave indeholdt dog et ret stort Antal Oldsager. I Brandpletterne var Gravgods derimod næsten altid sparsomt.

Lerkarrene i Urnegravene stod kun meget sjældent hele; de allerfleste var mere eller mindre revnede og trykkede itu. Adskillige var smukt ornamenterede i Tidens Stil. Gennemgaaende laa Urnegravene tæt sammen.

Hvor betydningsfuld denne Gravplads i Møllegaardsmarken ved Broholm er, vil bedst forstaas, naar det kan udtales, at den næst efter en Gravplads ved Kannikegaard paa Bornholm endnu den Dag i Dag er den største Gravplads fra den ældre Jærnalder, som er fremdraget her i Landet — Gravpladsen fra Kannikegaard hidrører tilmed gennemgaaende fra et noget ældre Tidsrum af den ældre Jærnalder. Og saa maa det endda be-

mærkes, at Gravpladsen i Møllegaardsmarken sikkert langt fra er færdig undersøgt, i hvert Fald berettes det, at „det undersøgte Areal fremdeles kun udgør et ringe Parti af det Omraade, Gravpladsen kan beregnes at indtage".

I videnskabelig Henseende har Gravpladsen i Møllegaardsmarken saaledes den største Værd. Det er et Fund, til hvilket Oldforskningen jævnlig tyer hen. Og saa er Fundet blevet beskrevet paa en efter Datidens Forhold saa fortræffelig Maade som vel mulig, og den er tillige belyst ved et saa rigt Afbildningsstof, som ikke før og knap nok ikke heller senere er bleven en saadan Jærnalders Gravplads til Del.

Det er i det hele i Detailbeskrivelsen, at Sehesteds Værk fra 1878 (og tillige det posthume Værk fra 1884) har sin Styrke. De store Oversigter, Redegørelsen for de forskellige Tidsafsnit og disses Kulturforhold, samt Jævnførelsen med tilsvarende Materiale andetsteds fra, det var ikke Sehesteds Maal. Dengang var iøvrigt heller ikke endnu en stærk kronologisk Inddeling af Oldtidens 3 Hovedperioder i mindre Tidsgrupper ret gennemført; og Oldsagstoffet var i det hele i Sammenligning med nu forholdsvis mindre af Omfang. Men just fordi Sehested saa udelukkende holdt sig til Detailundersøgelserne og tillige holdt sig til sin egen Hjemegns — Broholm-Egnens — arkæologiske Forhold, blev hans Værk fra 1878 af en saa sluttet Art. Derfor har det sit eget Præg og tillige sin Betydning.

Endnu paa 2 andre Jærnalders Gravpladser lod Sehested foretage Undersøgelser. Den ene fremdroges i Davrehøjsmarken ved Broholm, ikke langt fra Møllegaardsmarken. Her fandtes dog kun faa Grave. Den anden laa paa Langaa Mark. Her var der tidligere af Lodsejeren fundet et stort Antal Urnegrave. I 1877 fik

Lodsejeren Held til her yderligere at optage en mærkelig og ualmindelig indholdsrig Grav fra tidlig Jærnalder. Fundet bestod af en stor Jernkjedel, hvori en Bronzekjedel og nogle Bronzekar, fremdeles Vognbeslag, Sværd, Skjoldbuler, 2 Guldfingerringe, Lerkarskaar m. m. Alle de fundne Sager fra denne Kjedelgrav — paa de 2 Guldfingerringe nær, der indsendtes til Nationalmuseet — overlod Lodsejeren til Broholm-Samlingen. Sehested lod derefter foretage Prøvegravninger i Marken, i umiddelbar Nærhed af Stedet, hvor Kjedelgraven var fremdraget, men havde kun Held til at finde enkelte Brandpletter. Disse bekræftede imidlertid, at der her engang har været en større Gravplads fra tidlig Jærnalder.

Videre indeholdt Bogen fra 1878 saa en lang Redegørelse for de mangfoldige Stenalders Oldsager, mest enkeltfundne, som Broholm-Samlingen rummede. Med Flintspaaner og ringe Flintafslagninger, hvis Tal Sehested satte til mellem 3 og 4 Tusinde, beløb Stenalders-Samlingen sig i 1878 til ca. 8000 Stykker (herunder dog ikke medregnet Stenalderssagerne fra samlede Fund og fra Sehesteds Udgravninger). Tilvejebringelsen af dette store Materiale er ogsaa for en meget stor Del skeet i Perioden fra 1875 af. Sehested siger selv i Fortalen til sit Værk, at han, for at gøre Beskrivelsen af Egnen i arkæologisk Henseende saa fyldig som mulig, i de tre sidste Somre — det vil altsaa sige i 1875, 1876 og 1877 — har ladet indsamle efter en større Maalestok de Oldsager, der laa spredte paa Markerne.

Fraset Flintspaanerne og Flintafslagningerne klassificeres hele dette Stenalders Materiale efter Art, Bestemmelse og Brug. Paa dette Felt viser Sehested sig som Manden med det praktiske, uhildede Blik, Manden, der ikke vandrer blindt i de tidligere og sædvanemæssige Spor, naar de ikke synes ham heldige.

Ordet Flintkile var tidligere den gængse Betegnelse for Stenalderens Egværktøj, Økserne. Da Øksernes Nakkeparti kan være formet forskellig i de forskellige Tidsafsnit indenfor Stenalderen, som de tilhører, benævnes de nu spidsnakkede, brednakkede, tyndnakkede, tyknakkede Flintøkser etc. Paa Sehesteds Tid og før talte man derimod almindeligvis kun om Flintkiler uden Bane (ɔ: tyndnakkede) og Flintkiler med Bane (ɔ: tyknakkede) Økser.

Sehested siger nu, at Betegnelsen „Flintkile uden Bane" synes at indeholde en Modsigelse. En Kile er et Redskab, hvormed man spalter noget ved at slaa paa dets Bane. Hvad der da ikke har nogen Bane, kan følgelig ikke have været en Kile. Jeg foretrækker derfor, siger han, at bruge Benævnelsen Økser for denne Art Redskaber.

Heller ikke Betegnelsen „Kiler med Bane" finder han heldig. En forholdsvis saa overmaade stor Del af samtlige Stenoldsager, som disse Kiler udgør, kan ikke udelukkende være Kiler, uagtet de ganske vist har Kilens Form. De maa have været Økser, altsaa beregnede til mere mangesidet Brug.

Saa er der Ordet „Økshammer" for visse Arter af Stenredskaber i Økseform, med Skafthul og med Eg- og Nakkeparti. Ordet Økshammer forekommer Sehested et besynderligt Udtryk — og med Rette. En Hammer forudsættes at have en nogenlunde flad Bane, som kan bruges til at slaa med paa en Genstand, der skal drives eller udhamres. Da en saadan Bane imidlertid ikke er karakteristisk for alle disse Oldtids-Redskabers Nakke, vil jeg — siger Sehested — undgaa Benævnelsen Hammer.

For andre Redskabsformer finder eller foreslaar han helt nye Benævnelser. Han taler saaledes om næb- eller snabelformede Flintredskaber — det er saadanne, der nu med et iøvrigt bedre og mere sigende Navn kaldes

Bor. Han indfører Betegnelsen skæveggede Redskaber for en Oldsaggruppe, der forhen stundom gik under det mærkelige Navn Ismejsler, uagtet de sikkert ikke har haft noget med Is at gøre, og ikke heller har en Eg saa smal, at den berettiger til Benævnelsen Mejsel. Sehesteds Benævnelse er langt bedre, fordi den tog Sigte paa de paagældende Stykkers ejendommelige Egparti, hvis Eglinie ikke ligger i Stykkernes Midtplan, men i Flugt med den ene Bredside. De skæveggede Redskaber er de Flintstykker fra den ældre Stenalder, som nu kaldes Skiveøkser, fordi de er tildannede af en Flintskive — modsat Kærneøkserne, der er dannede af en Flintkærne.

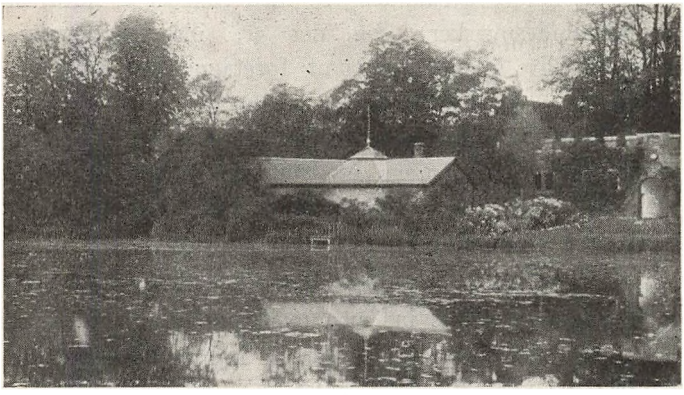

Broholm Museum, set fra Sydøst.

Fremdeles indeholder Sehesteds Bog et større Afsnit om de mange Guldfund fra Jærnalderen, som Tid efter anden er gjort i Broholm-Egnen — ingen anden Egn i Danmark kan iøvrigt blot tilnærmelsesvis opvise Mage dertil. Og saa er der endelig Afsnit om Maaltidspladser fra Oldtiden — et dengang endnu kun lidet kendt Fænomen —, om Brandsteder m. m.

Hele dette store Oldsagmateriale, som Sehested havde samlet og beskrevet, fik sin Plads i en særlig Mu-

seumsbygning, som han lod rejse i Broholm Park, i ganske ringe Afstand fra Hovedbygningen.

Sehested havde hermed naaet det Endemaal, han havde sat sig. Da han den 20. Februar 1878 skrev Fortalen til sit Værk, kunde han med Tilfredsstillelse se hen paa det Resultat, han rigtignok ogsaa med betydelige Ofre af Tid og Penge havde skabt. Til en vis Grad vilde det have været forstaaeligt, om han dermed havde betragtet den Opgave, han selv havde stillet sig, færdig løst.

I Bogens Fortale bebuder han intet om en Fortsættelse af Arbejdet. Han skriver endog: „For saavidt mulig at bevare Tilstanden (ɔ: med Hensyn til jordfaste Oldtidsmindesmærker), som den er, ville Udgravninger herefter blive meget sparsomt foretagne paa mit Omraade (ɔ: paa selve Broholms Jorder).

Men Oldforskningen havde nu alligevel i saa høj Grad taget ham fangen, at han ikke kunde bryde af. Den blev hans kære Syssel, lige indtil Døden 4 Aar efter satte et Punktum.

I Løbet af denne sidste Periode fra 1878 til 1881 incl. slog han tildels ind paa nye Spor. Han vilde, som det senere blev skrevet, sætte sig ind i Oldtidsfolkenes Levevis. Som den praktiske Mand, han var, kastede han sig nu over praktiske Forsøg vedrørende Tilvirkning og Brug af Stenalderens Redskaber. Han godtgjorde derved, at Stenalderens (ɔ: den yngre Stenalders) Redskaber virkelig er meget anvendelige til Arbejdsbrug, og han paaviste Maader, hvorpaa de i hvert Fald kunde være bleven tildannede og mulig ogsaa for en Del er det. Paa dette Punkt indtager Sehested en Særstilling. Ingen havde før ham, og ingen har efter ham, foretaget disse praktiske Forsøg i saa stort et Omfang og saa konsekvent.

Enderesultatet heraf blev et Bjælkehus, som han i 1879 lod rejse i Broholm Park, tæt ved Museumsbygningen, under Anvendelse udelukkende af slebne Flintredskaber til Fældning af de fornødne Træer, til Tilhugning af Bjælkerne og til de forskellige Tømmerkonstruktioner, Husets Bygning og Indretning krævede.

Dette Hus er en praktisk Mands energiske Forsøg paa at vise, hvor gode til Arbejdsbrug den yngre Sten-

Bjælkehuset i Broholm Park

alders Redskaber var og hvor forholdsvis let at haandtere. Men ogsaa et Kuriosum, kunde man fristes til at kalde det. Thi naar man nu betragter, under hvor mangfoldige Skikkelser de slebne Flintøkser kan optræde som Følge af Beskadigelser og Brug: ny Ophugning af Nakke, ny Tilhugning af Eg til Slibning, Afkortning af Økserne ved Brug og gentagne Opslibninger af Egpartiet etc. etc., kan man paa Forhaand være klar over, at de slebne Flintøkser har været dagligdags Redskaber, ypperlig egnede til alskens Brug og da især for Folk,

der ikke kendte andre Redskaber og fra Barnsben var fortrolige med dem.

Over de forskellige praktiske Forsøg førte Sehested nøje Regnskab, og han nedskrev alt, hvad der vedkom Sagen, til Brug for et planlagt nyt Bind over Broholm-Egnens arkæologiske Forhold. Disse praktiske Forsøg gjaldt tillige Tilslibning af Flint, Boring af Huller i blødere Stenarter, Savning i Træ, Skrabning af Ben etc. etc.

Det vilde utvivlsomt have været ham en stor Tilfredsstillelse selv at kunne føre hele dette Materiale frem til Offentlighedens Kundskab. Men Døden hindrede ham heri, — paa Naturforskermødet i Stockholm 1880 gav han dog en foreløbig Meddelelse om sine praktiske Forsøg med Stenalders-Redskaber. — Han gik bort i Januar 1882. Men hans Efterladte bistaaede af Henry Petersen, der lige til det sidste var hans tro Hjælper og Raadgiver og tillige deltog i de fleste af Undersøgelserne i de sidste Aar, samt bistaaede af Sehesteds mangeaarige Sekretær J. B. Thodberg, fuldførte og udgav 2 Aar senere Bogen, der udkom under Titlen: „Archæologiske Undersøgelser 1878—81". Som Udgiver staar den ældste af Sønnerne, Hannibal Sehested.

Det er et Værk i samme Format og monumentale Udstyrelse som Forgængeren, med mange kobberstukne Tavler (ligeledes udførte af A. P. Madsen og J. Magnus-Petersen) og indeholdende Redegørelser for de i Aarene 1878—81 foretagne forskelligartede Udgravninger — samt det store Afsnit om Sehesteds praktiske Forsøg med Stenredskaber.

I Perioden 1878—81 fortsættes, som tidligere nævnt, Undersøgelsen af den store Jærnalders Gravplads i Møllegaardsmarken ved Broholm — og det tilmed i stort Omfang. I 1878 afdækkedes 52 Grave o. a., i 1879 kun 10,

men i 1880 ikke mindre end 78 og i 1881 142. Det samlede Antal Grave o. a. fra disse Aar beløber sig saaledes til 282. I Art og Indhold svarede de i det hele til de tidligere fremdragne; langt overvejende var det Urnegrave, men ogsaa en Del „Brandpletter" forefandtes. Fra denne Sehesteds Undersøgelse af Gravpladsen i Møllegaardsmarken har J. Magnus-Petersen udført et karakteristisk Billede. Man ser Sehested staaende i Ridedragt og betragtende et Par Lerkar, som en Arbejder just har fremdraget.

Dernæst undersøgtes en Snes overpløjede Høje paa Oure, Hesselager og Hesselagergaards Marker, beliggende i nær Tilslutning til de 19 overpløjede Høje, som blev udgravede i Perioden før 1878. Ligesom disse hidrørte de fra Stenalder, men især Bronzealder.

I Perioden 1878—81 forlagde Sehested imidlertid ogsaa sine Udgravninger til Jylland. Aar 1870 havde han nemlig erhvervet Ejendommen Addit Skov i Silkeborg-Egnen, syd for Salten Langsø, og ved nærmere Undersøgelse viste det sig, at ogsaa denne Ejendom var ganske rig paa Fortidslevninger. En halv Snes Gravhøje her blev da gjort til Genstand for Undersøgelse, tildels med ganske godt Udbytte. Men den mærkeligste Fortidslevning viste sig at være en c. 50 Tdr. Land stor Plads i Addit Skov, i Folkemunde almindelig kaldet „Kirkegaarden". Dette Terræn var helt over dækket af en Mængde lang- og fladagtige, sammenstødende Stenlægninger, der afgrænsede og indhegnede firsidede, som Terrasser afgravede mindre Jordstykker. Om disse fladagtige Stenlægninger udtaler Sehested, at de absolut ikke — som man maaske paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at tro — var sammenmenfaldne Stengærder. Desuden forefandtes paa „Kirkegaarden" en Del lave, rundagtige Stenlægninger, i Form nærmest mindende om de saakaldte „Stenrøser".

Sehested lod hele Pladsen kortlægge og foretage nogle Prøvegravninger, dels i de indhegnede, firsidede Jordstykker — dog uden her at finde nogetsomhelst til Forklaring af Fænomenet —, dels i de fladagtige Stenlægninger og i enkelte af „Stenrøserne". Her fandtes sædvanligvis flere eller færre Lerkarskaar, liggende spredt imellem Stenene. Fra en Stenlægning stammer endvidere et lille Brudstykke af en forgyldt Bronzeplade med Ornamenter i den yngre Jernalders Stil.

Sehesteds Undersøgelse af „Kirkegaarden" i Addit Skov fandt i Virkeligheden Sted allerede i 1877 og fortsattes i 1878, men den blev af ham ikke medtaget i Værket fra 1878 — dels vel fordi dette udelukkende omhandlede selve Broholm-Egnens arkæologiske Forhold, dels fordi det var hans Agt at forelægge denne Undersøgelse i en selvstændig Afhandling — paa lignende Maade som han offentliggjorde sine Undersøgelser over Jydepotteindustrien i et eget, lille Skrift. Døden hindrede ham imidlertid heri. Hvorledes han har villet forklare de stenindhegnede, firsidede Smaapladser og „Stenrøserne" i Addit Skov, vides ikke. Der er dog nu næppe Tvivl om, at Indhegningerne er Dyrkningsstykker, Levninger fra Agerbrug i sildig Oldtid, og at „Stenrøserne" er fremkomne ved, at Sten er sankede i Bunker, for at Pladserne kunde ryddeliggøres til Dyrkning. Mere eller mindre tilsvarende Fænomener kendes andetsteds i Jylland, bl. a. just i Silkeborg-Egnen.

Helt udenfor disse Undersøgelser ved Addit staar endelig en lille Gravning, som Sehested i Foraaret 1880 lod foretage i den bekendte Køkkenmødding fra ældre Stenalder ved Mejlgaard paa Djursland. Ogsaa for den redegøres omhyggelig i Værket.

Ved disse forskellige Undersøgelser og Udgravninger i 1878—81 og paa anden Maade øgedes Broholm-Mu-

seets Indhold efterhaanden i meget betydelig Grad. I 1878 angiver Sehested selv, at hans Oldsagsamling omfattede c. 10,000 Stykker. Ganske klart er det imidlertid ikke, om der i dette Tal er medindbefattet eller ej de c. 3—4 Tusinde Flintspaaner og Flintafslagninger, der stod hengemt. Disse mange Flintstykker repræsenterer i hvert Fald et mindre værdifuldt Oldsagmateriale. Men faa Aar efter er Stenalders-Samlingen ifølge en tabellarisk og meget specificeret Redegørelse i Sehesteds posthume Værk fra 1884 optalt til c. 72,000 Stykker, herunder endda ikke medregnet Sagerne fra samlede Fund og fra Sehesteds egne Udgravninger. For at man imidlertid ikke skal blive altfor forbløffet over det høje Antal, og Samlingens tilsyneladende overmaade store Vækst efter Udgangen af 1877, maa bemærkes, at Kategorien Flintskrabere, „tildels usorterede", opgøres til ikke mindre end c. 28,000 Stykker, Flintknuder til c. 17,000, næb- eller snabelformede Redskaber til c. 5000 og Flintflækker til c. 4000. Disse fire lidet betydningsfulde Kategorier udgør saaledes tilsammen ikke mindre end c. 54,000 Stykker eller omtrent 3 Fjerdedele af den almindelige Stenalders-Samlings Indhold.

Hvad der af Oldsagsamlingen er udstillet i Museet, ligger eller staar for en stor Del paa aabne Hylder, som strækker sig Bygningens Sidevægge rundt, fra Gulv til Loft. Der er kun forholdsvis faa Pultmontrer.

Selve Museumsbygningen er opført i 2. Halvdel af 1870'erne og stod i hvert Fald færdig ved Aar 1878. Foran i Sehesteds Værk fra dette Aar findes et Billede af Broholm, og i Forgrunden præsenterer Museumsbygningen sig. Efter Sigende er den opført af en lokal Murermester, men efter Sehesteds egen Anvisning — ganske som han ogsaa siges at have været sin egen Bygmester for sine Lader og Stalde. Af Skikkelse er Museums-

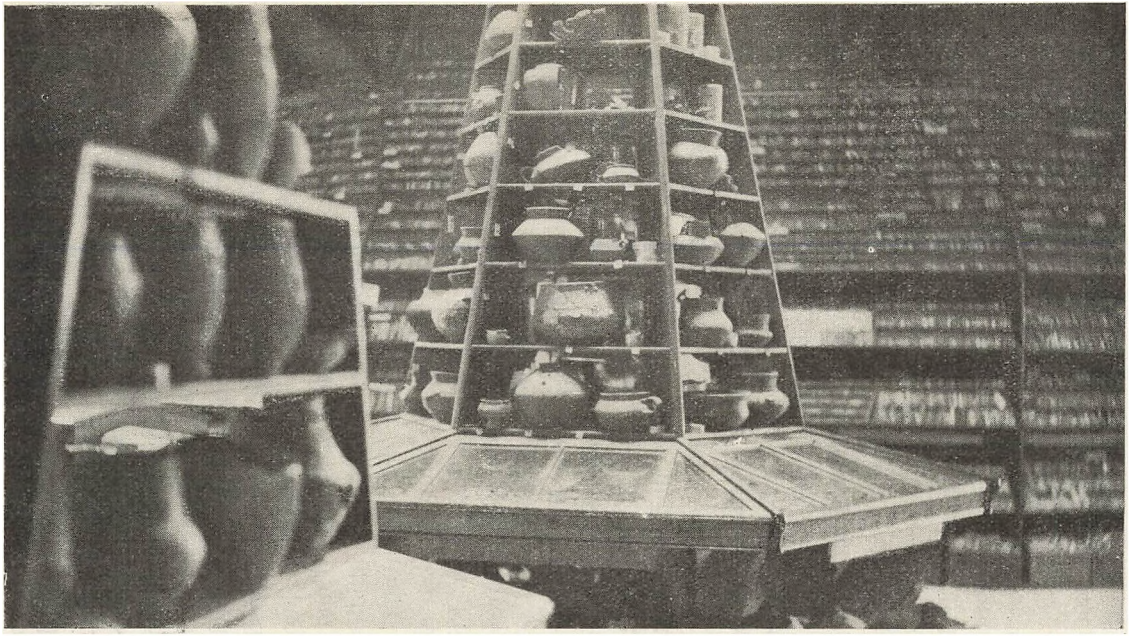

Den store Midtmontre med Etagere i Broholm Museum.

bygningen ganske ejendommelig, formet som den er som et sekskantet Midtparti med 3 derfra i Straaleform udskydende Sidefløje, c. 4 m lange og 4½ m brede. Mod Nord udgaar fra Midtpartiet en kort Arm med Indgang og Forstue. Dagslyset vælder i denne ret lave, eenetages Bygning ind dels som Ovenlys i Midtpartiet, dels gennem et stort Vindue i hver af de 3 Sidefløjes Endegavle.

Man kunde fristes til at antage, at Sehested med de 3 Sidefløje har tænkt paa Oldtidens 3 Hovedperioder. I hvert Fald er i den ene af Sidefløjene opstillet som Midtparti et stort og fuldstændigt Elsdyr-Skelet, fundet i en Mose i Gudme Sogn (det Sogn, i hvilket selve Broholm ligger). Elsdyret levede jo her i Landet under den ældste Stenalder samtidig med Mennesket. Om et lille Huf i Dyrets ene Horn har Zoologen Japetus Steenstrup i sin Tid udtalt som en Mulighed, at det kunde være frembragt af et Jagt-Redskab fra Stenalderen. — Tvivlen er vist i høj Grad berettiget. I Museumsbygningens anden Sidefløj findes tildels i Midtmontre adskillige Fund fra Bronzealderen; og i den tredje Sidefløj er udstillet, ligeledes i Midtmontre, Kopier af det store Broholm-Guldfund og af andre Jernalders Guldfund fra Egnen (bl. a. fra Lundeborg og Elsehoved) — alle Originalerne har selvsagt deres Plads i Nationalmuseet. Det centrale Parti i Museumsbygningen, det om hvilket alt det øvrige grupperer sig, er forbeholdt det store Fund fra Jernalders-Gravpladsen i Møllegaardsmarken, Fundet fra Langaa-Gravpladsen o. a. I en sekskantet Midtmontre er fremlagt Metalsagerne m. m. fra disse Gravpladser, medens de mangfoldige Lerkar fra Gravpladsen i Møllegaardsmarken for Størstedelen er opstillet i en høj, pyramideformet Etagere med aabne Hylder, der rejser sig højt op over den sekskantede Midtmontre. Den overmaade store Samling af Sager fra Stenalderen er anbragt paa

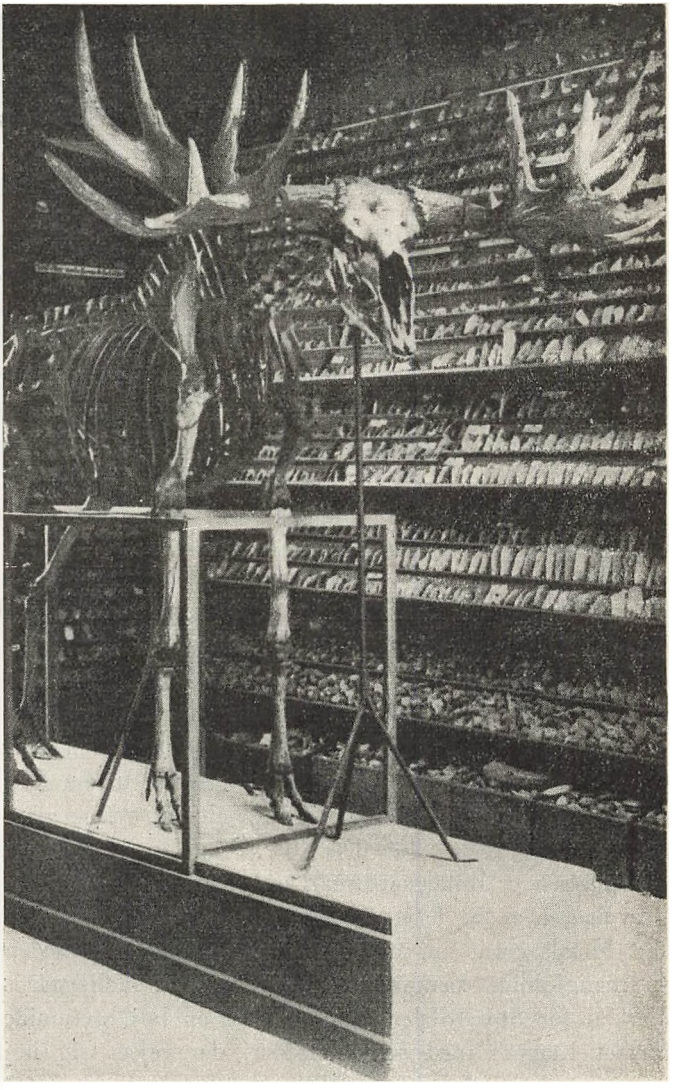

Elsdyrskelettet i Broholm Museum.

aabne Hylder, der strækker sig langs Sidevæggene i Museumsbygningen, omtrent fra Gulv til Loft. Paa Gulvet under og ved Hylderne staar Kasser i Mængde, fyldte med Flintafspaltninger og tarveligere Flintredskaber o. a. lignende — alt uden større Værdi, men karakteristiske Udtryk for Sehesteds uhyre Samlerflid.

Efter N. F. B. Sehesteds Død i 1882 synes Oldsagsamlingen ikke at være øget. Den staar følgelig som et sluttet Hele, som et Mindesmærke over Enkeltmands Virke. Og saaledes bør den ogsaa staa i kommende Tider. Den er et synligt og talende Udtryk for, hvor overvældende rig paa Oldsagfund fra alle Oldtidens Hovedperioder selv en ganske begrænset lille Plet af Danmark kan vise sig at være, naar den rette Samler kommer til, og det da iøvrigt ogsaa er i et gunstigt arkæologisk Terræn, at Undersøgelse og Indsamling foregaar.

Tillige frembyder Museet ved den hele Indretning og Opstilling en egen Interesse, fordi det giver et godt Tidsbillede af, hvorledes en Oldsagsamling for halvhundrede Aar siden arrangeredes. Løsrevet fra Broholm og flyttet andetsteds hen vilde Samlingen derimod miste en stor Del af sin Betydning og Karakter. Men det turde saa til Gengæld være ønskeligt, at en plejende Haand imellemstunder glider hen over den.

Indenfor Oldforskningen indtager N. F. B. Sehested en Særstilling, en overmaade hæderfuld Særstilling af lignende Art, som den, Amtmand Kammerherre E. Vedel samtidig og senere kom til at indtage for Oldforsknings Vedkommende paa Bornholm. Sehested var en Mand, paa hvem de Ord passer: Adel forpligter. I Oldforskningen fandt han paa sine ældre Dage en Virksomhed, der bragte ham stor Glæde, baade Finderglæde og Forskerglæde, og som han tillige følte sig pligtig til i Skrift at lægge frem for Offentligheden, til Gavn for Samtid og

Eftertid. Og han søgte til Bunds i Fænomenerne for, saavidt mulig, at komme til Forstaaelse af dem. Derfor er der noget overmaade tiltalende ved at beskæftige sig med hans Virke. Og derfor vil ogsaa Navnet Niels Frederik Bernhard Sehested stedse leve og være agtet og æret indenfor dansk Oldforskning.

Naar man betragter det her (Side 5) gengivne Billede af Sehested, udført efter et Maleri af Portrætmaleren Professor H. Chr. Jensen, faar man et tydeligt Indtryk af Kammerherrens Personlighed. Det er saa vist Energi og Viljestyrke, der lyser ud af hans storslaaede Hoved ,med det skarpe, gennemtrængende Blik og den sammenknebne Mund. I Samklang hermed staar ogsaa hans hele kraftig byggede Skikkelse.

Men Energi og Viljestyrke har unægtelig ogsaa været fornøden, for at han i det forholdsvis korte Tidsrum af c. 7 Aar har kunnet skabe den overmaade righoldige Oldsagsamling og faa udarbejdet og offentliggjort det monumentale Værk om Broholm-Egnens Fortidsminder og Oldsager og faa skrevet en Del af det næste Værk. Med hvilken metodisk Grundighed han drev sin arkæologiske Virksomhed, fremgaar af to saa karakteristiske Træk som, at han, da han i 1875 ret lod paabegynde Indsamlingen af de mange spredtliggende Stenalderssager, ligefrem satte Mænd, Koner og Børn i Gang med systematisk Opsamling af de bearbejdede Flintstykker, der laa rundt om paa Gaardens Marker, og endvidere at han ved sine praktiske Forsøg vedrørende Stenalders-Redskabers Anvendelighed nøje bogførte hvert enkelt Arbejde, hver enkelt Iagttagelse og med Uret i Haand kontrollerede de medgaaede Tidslængder.

Hans Syslen med Oldtidsstudiet har vistnok for en Del staaet i Forbindelse med to Egenskaber hos ham. For det første, at aandelig Virksomhed var ham, især i

hans senere Liv, ikke alene en Adspredelse, men tillige en Art Nødvendighed ved Siden af den megen praktiske Gerning, som Godsadministration og Gaardens Drift medførte. Betegnende i saa Henseende er det, at han, før han midt i 1870'erne ret gav sig Oldtidsstudierne i Vold, syslede med Matematik, Fysik og Astronomi. Og for det andet fordi han i sit Oldsag-Museum sikkert tillige saa et Middel til at gavne Almenvellet. Efter Sigende kom Sehested ikke sjældent til Stede, naar Samlingen i Sommermaanederne var aabne om Søndagene for Offentligheden. Han kunde da med Liv og Lyst forklare Samlingens Indhold for selv ganske jævne Besøgende.

Hvad, der var nyttigt, ædelt og smukt, havde stedse hans Hjerte. Det viste sig ogsaa paa et ganske andet Omraade end Arkæologien — vore prægtige Bøgeskove — dengang da Professor N. C. Frederiksen havde fremsat sit sære Forslag om Skovtvangens Ophævelse, at Skovene skulde ryddes paa de fede Jorder, til Fordel for Agerdyrkning, og flyttes over paa de magre Egne i Jylland. Da greb Sehested Pennen og udsendte den vakre, lille Modpiece: „Nu skal altsaa Danmark miste sit pragtfuldeste Smykke!", dateret Broholm d. 14. December 1866. Omtrent samtidig fulgte om samme Sag hans Piece: „I Anledning af Spørgsmaalet om Skovtvangens Afskaffelse!"

Intet Under derfor, at Sehested ikke alene i sin Hjemegn, men ogsaa i vide Kredse Landet over kom til at staa som en Mand, til hvem man saa op med Højagtelse. Tydelig kom dette frem i de Mindeord, hans mangeaarige Ven Professor Dr. theol. Schurmann fra Skaarup Seminarium udtalte over ham ved hans Baare, og ikke mindre tydelig i de jævne Ord, som Egnens Beboere prentede paa de 5 Æresporte, de ved Jordefærden havde rejst paa Vejen mellem Broholm og Gudme Kirke-

gaard, hvor han stedtes til Hvile. En af disse Indskrifter lød:

Den Trængende tabte en faderlig Ven,
Med Sorg de til Graven ham bære.
Og vi, som leve som selvstændige Mænd,
Maa savne saa ædel en Herre!

Hallen paa Broholm Slot.

Fra Præstegaarden i Skalkendrup.

Fem Sognepræster 1685-1805.

Ved Albert Thomsen.

I.

Knud Lerche og hans Præstegaard.

To Mænd af den kendte Slægt Lerche sad i tilsammen 65 Aar som Sognepræster i Avnslev og Bovense, Knud Lerche og Sønnen Oluf.

Slægten stammer fra den rige Borgmester Mads Lerche i Nyborg, hvis smukke Bindingsværksgaard jo nu er indrettet til Museum. Han var gift med Sidsel Knudsdatter. En Søn blev Præst i Nysted (Knud L.), hans Søn ligeledes (Oluf L.), og han var Fader til den Knud Lerche, vi her skal høre om.

Men da Borgmesteren var død 1608, giftede hans Enke sig med Eftermanden, Peder Nielsen, og deres Børn antog Navnet Lerche. De kom godt i Vej allesammen: Mads Lerche blev Præst i Nyborg, Peder Lerche Assessor i Højesteret, adlet 1679 og Stamfader til Greverne Lerche til Lerchenborg, og den tredje Søn Cornelius Lerche blev Gesandt i Spanien, adlet 1660; hans Dat-

ter, som blev gift med Grev Eggert Knuth, oprettede Stamhuset Knuthenborg.

Mads Lerche, Nyborgpræsten, giftede sig 1640 med Elisabeth Scheffer, og efter hans Død 1660 viedes hun fire Aar efter til en anden kendt Mand fra disse Egne, Claus Rasch, Nyborgs „Præsident", der siden oprettede Godset Raschenberg, nu Juelsberg.

Knud Olufsen Lerche var født i Nysted 12. Okt. 1658. Da Kongen den 14. Marts 1685 kaldte ham til Sognepræst for Avnslev-Bovense, var han Hører ved Latinskolen i Nykøbing F.

Da han rykkede ind i Præstegaarden i Skalkendrup, levede den gamle Præst, Søren Sørensen Ebeltoft[1]), endnu. Han var en sindig og jævn Jyde, en god og vellærd Præst, vistnok en dygtig Landmand og en god Husholder med sine Midler, saa han efterhaanden blev en rig Mand. Det er ham, der har plantet den lille Præsteskov paa Embedets Strandlod ude ved Nordenhuse. Og han og Konen skænkede i 1682 en ny Alterkalk og Disk til Avnslev Kirke.

Knap en Maaned efter Knud Lerches Ankomst døde gamle Hr. Søren (10. Decbr. 1685) og blev med Hæder begravet i Avnslev Kirkes Kor. Nogle Dage efter mødte den gejstlige Skifteret i Præstegaarden for at registrere og fordele Arvegodset. Denne Skifteforretning, som giver et godt Billede af et velhavende Præstehjem paa den Tid, er udførligt behandlet i „Svendborg Amt" 1917.[2]) Alene af ædle Metaller efterlod Hr. Søren sig 824 Rigsdaler Sølv i „Poser og Knytter", 27 Gulddukater, en Guldkæde med Ring til 96 Rdlr., en Guldring med 3 Diamanter og nogle Guldknap-

[1]) Hr. Søren var Præst her 1665—85. Han var først gift med Formandens Enke, og efter hendes Død med Rønningepræstens Datter, Anna Sophie Ottosdatter (f. 1655).

[2]) A. C. Thomsen: Om Præsten Knud Lerche og hans Strid med Rytterne. — Vinding Herreds Provstis Skifteprotokol 1684—1712, Side 26 ff.

per ; desuden hele 11 Sølv-Drikkekander, 7 Sølvbægre, 23 Sølvskeer m. m.

Hans Bogsamling var ikke ubetydelig efter en Landsbypræsts Forhold ; den indeholdt 53 Bind; mest Theologi; der var dog ogsaa Terents Komedier, Müllers Hjærtespejl og en Anatomibog.

En Del af Arvegodset vandrede naturligvis ud af Præstegaarden, efterhaanden som Hr. Sørens Børn blev voksne, men der blev alligevel nok tilbage til Enken og Hr. Knud. Han giftede sig nemlig 9 Maaneder efter Begravelsen med Anna Sophie; det var jo Tidens praktiske Sædvane for en ung Præst, som overtog „en Enke paa Kaldet".

Han var i sine unge Dage en varmblodig og hidsig Herre, der havde vanskeligt, ved at forliges med Folk. Han brugte en grov Mund, naar nogen kom ham paatværs, og maatte da ogsaa flere Gange i Retten for sin Hidsigheds Skyld.

Saaledes gik det gruelig galt for ham, da han og Anna Sophie første Gang var oppe paa „Gaarden", Raschenberg, for at hilse paa Kirkepatronen, kgl. Politimester og Cancelliraad Claus Rasch. Da denne overfor Præstekonen beklagede hendes første Mand, Hr. Sørens, Død og tilføjede, at en saadan Præst fik de aldrig mere, optog Hr. Knud det som en Fornærmelse og sagde et Par hvasse Ord til Cancelliraaden og slog Knips for hans Næse. Rasch spurgte ham med et haanligt Smil, om han var rigtig klog, og Skænderiet skal være endt med, at Præsten blev aldeles rasende, rev sin Præstekrave af, kylede den hen ad Bordet og greb fat i Halsen paa den kongelige Politimester, saa denne maatte kalde Hjælp til. En tililende Domestik fo'r nu løs paa Hr. Knud og slog ham i Gulvet, saa det rystede under ham. Og han var blevet smidt ned af Trapperne, hvis ikke Rasch havde hindret det.

Et Par Dage senere tog Anna Sophie op paa Raschen-

berg og bad paa sine Knæ om Tilgivelse for sin Mands Hidsighed.[1])

En anden Gang maatte hun ud paa Gaden og hente ham ind; han var kommet i et skrækkeligt Skænderi med en Korporal, som ikke havde taget Hatten af for ham!

Et Par Maaneder efter sin Ordination (10. Jan. 1686) blev Knud Lerche af Regimentsskriveren stævnet for Provsteretten, fordi han havde nægtet en Rytterbonde, Oluf Nielsen i Bovense, Adgang til Herrens Bord. Bonden havde imidlertid ikke rent Mel i Posen; han havde „gjort en falsk Ed", og Præsten havde derfor dømt ham til at udstaa det aabenbare Skriftemaal,[2]) og skønt Hr. Knud havde bedt ham blive fra Herrens Bord, til denne Kirkebod var sonet, indstillede han sig dog i Skriftestolen en Søndag og vilde til Alters, hvad Præsten derfor pure nægtede ham. Provsteretten frikendte Knud Lerche for Bondens Tiltale.

I 1692 kom saa den langvarige og ret alvorlige Strid med de indkvarterede Ryttere og især deres Underofficerer. Men den er omtalt i et tidligere Afsnit af denne Skildring, saa vi forbigaar den her.[3]) Da gik det haardt ud over Præsten og hans Kone; Hr. Knud havde ikke meget at skulle have sagt overfor de vrede Soldater.

* * *

Præstegaarden i Skalkendrup laa paa samme Sted som nu. Det var en meget stor firlænget, straatækt Bindingsværksgaard med Stuehus mod Syd ud til Haven, og en Indkørselsport i nordre Længe ud mod Vejen. Bygningerne

[1]) Historien refereres i Løjtn. Jacob Röders Klageskrivelse over Knud Lerche, af 3. Sept. 1692, til Thomas Kingo (Bispearkivet).

[2]) En offentlig Bekendelse overfor Menigheden af begangne Synder.

[3]) »Ryttergodsbønder« (»Svendborg Amt« 1929—30) og meget udførligt i den tidl. citerede Afhandling i Aarbogen 1917.

var velholdte og ret nye, opførte efter Branden i Svenskekrigen.

I Stuehuset var der en Dagligstue med Seng, Bord, fire Stole og en Bænkekiste, en Storstue med 2 Senge, et Bord med Langbænk og Bordendebænk, en Bænkekiste, 6 Stole og nogle Kister, et Sengekammer, et Studereværelse, et Skolekammer, en Kælderstue, en lille Stue, Køkkenet med Bryggers, Stegers, Mælkestue og Kværnhus. I Køkkenet nævnes 1685 ialt 38 Tinfade og 48 Tintallerkener.

Til Præstegaarden hørte ca. 100 Tdr. Land, overvejende udmærket Jord, som Præsten selv drev. Da Knud Lerche overtog Embedet, rummede Laderne af utærsket Korn:

68 Traver Rug,
50 Traver Byg,
8 Traver Blandkorn,
6 Traver Havre.

Desuden 40 Tdr. tærsket Havre og 1 Td., 4 Skpr. Boghvede. Til Vintersæd var saaet 8 Tdr. Rug og 2 Skpr. Hvede.

Besætningen bestod af 14 Heste, 10 Køer, 6 Kvier, 4—5 Stude og en halv Snes Kalve, 24 Faar og 8 Lam, 6 Svin og 14 Grise. Hos Bønderne var sat i Leje 6 Køer, 2 Faar og 1 Lam.

I en Indberetning (af 15. Apr. 1690) [1]) opgiver Hr. Knud sine Embedsindtægter. Der er først Offerpengene ved de store Højtider, endvidere Midsommertiende af Lam, Kalve og Grise, men ikke Jule- og Paaskerente.

Dernæst Præstegaarden, som er sat til 11 Tdr., 1 Skpr., 1 Fdk. Hartkorn. Landgilde svares ikke. Gaarden „haver min sal. Formand købt og betalt til de fattiges Direktører 100 Rdlr., og jeg igen efter hans Død haver købt den af hans Arvinger for 400 Slettedalere". Alle Jorderne nævnes med de forskellige Agres Godhed, Størrelse og Navne. Præsten har „Enemærker" i et Par af Bymarkerne,

[1]) Vind. Herreds Jordebog 1690.

altsaa Jord, som laa udenfor Fællesdriften; det ene Stykke tæt ved Avnslev Kirke.

Til Kaldet hørte to gejstlige Fæstegaarde. Først Annexgaarden i Bovense, der beboedes af Peder Jørgensen, men den var, som Knud Lerche udtrykker sig „en vov og gammel Bygning, af [den] Aarsag, at hverken han [P. J.] eller hans Formand haver kunnet formaaet at købe godt Tømmer at bygge med, men har sat i Husene nogle Elle- og Bøgespær og Stolper, som paa faa Aars Tid raadner. Landgildet haver jeg endnu intet kunnet nydt af Gaarden, baade fordi Jorden er meget ringe og falder paa sure og side Steder, saa og er ganske overgroet med onde Urter, hvilke fordærver og fordriver den gode Sæd, saa at Bonden kan næppelig avle det af Jorden, saa han kan betale de naadigste paabudne Skatter med, saa og have noget til sin Føde og Ophold".

Dernæst Mensalgaarden i Avnslev Overby; Fæsteren hed Daniel Rasmussen; den var sat til 6 Tdr., 1 Skp., 1 Fdk. Hartkorn.

I saadanne Indtægtsopgivelser har det til alle Tider været god Skik at anlægge en passende bedrøvelig Tone. Det gør Hr. Knud da ogsaa til sidst, f. Eks. i det følgende:

„Ildebrand haver jeg intet, men maa kjøbe det langt borte, hvor det kan bekommes. Tørveskjær ej heller; Gjærdsel og Stavre maa jeg og iligemaade kjøbe. Ellers er til Præstegaarden en liden Skovhave, liggende ved Stranden, hvorudi findes mange unge Træer, hvoraf min sal. Formand haver udi sin Tid de fleste opelsket, og samme Skovhave er i den nye Matrikel ansat for 1 Svins Olden. — Høbjergning haver jeg ikkun ganske liden, hvorover jeg hvert Aar maa kjøbe Hø til Fornødenhed.

Herforuden haver jeg en besværlig Kirkevej til begge Sognene, hvorfor maa anvendes aarligen stor Bekostning paa Heste, Vogn og Rejsetøj, hvilken ganske Bogense Sogn

næppelig kan importere,[1]) eftersom Sognet er ganske forarmet".

Der er ingen Skoler eller Hospitaler i noget af Sognene. Dette er Indberetningens Hovedindhold.

* * *

Knud Lerche og Anna Sophie havde 3 Sønner: Oluf, Otto og Søren. De to ældste studerede Theologi, og Oluf blev sin Fars Eftermand i Skalkendrup Præstegaard. Otto Lerche blev en velstaaende Mand i København; han nævnes som Brygger og Kæmner, men blev ved den store Ildebrand i 1728 ganske forarmet. Søren Lerche var Jurist og døde 1727 som Auditør ved Nyborg Fæstnings Garnison.

I Nyborgprovsten Hans Mule's Ligprædiken[2]) over Fru Elisabeth Scheffer til Raschenberg († 1690) findes et Sørgedigt til hendes Ære, forfattet af Knud Lerche; det er vist hans eneste litterære Bedrift. Det hedder heri:

Hver fattig Barn, som du i Moders Sted har standet,
hver Sorrigfuld, hvis Skaal med Glæde du har blandet,
hver Hjælpe-løs du hjalp, hver Senge-knused Sjæl, —
og jeg for alle — bær dig hermed dit Far vel!

Hr. Knud blev kun 52 Aar gammel. De sidste Aar var hans Helbred skrøbeligt; han fik derfor Oluf hjem som Kapellan, og da Faderen til sidst helt maatte opgive Embedet, blev Oluf d. 13. Apr. 1711 kaldet af Kirkepatronen, Claus Rasch, til Sognepræst. Kun en Uge efter lukkede Faderen sine Øjne i Sengekammeret i Skalkendrup Præstegaard, d. 21 Apr. Han forskaanedes for at opleve de urolige Forhold,

[1]) Meningen er vel, af Befordringsudgifterne er større end hele Indtægten af Bovense Sogn, saa det altsaa daarligt kunde betale sig at tage derned!

[2]) »Christi Hjertelag til sine Troende.....«, Ligprædiken over Fru Elisabeth Scheffer, af Hans Mule Clausøn i Nyborg. Kbhvn. 1693.

som nu holdt deres Indtog i det gamle Hjem. I Avnslev Kirkes søndre Kormur sidder endnu den store Ligsten, som Efterkommerne satte ham til Gravmæle:

HER UNDER HVILER
I HERREN DEND ÆRVERDIGE HÆDERLIGE
OG VELLÆRDE MAND
Hr. *HANI OLUFSON LERCHE*
FORDUM SOGNEPRÆST TIL AUSLØU OG
BOGENSE MENIGHEDER SOM VAR FØD
UDI NYSTÆD I LAALAND Aº 1658
D: 12 OCTOB: BLEF KALDET TIL DISSE
MENIGHEDER Aº 1685 D: 14 NOVEMB:
KOM UDI EGTESTANDEN Aº 1686
D: 15 SEPTEMB:
LEVEDE UDI EMBEDET 25 AAR 5 MAANE-
DER 1 UGE UDI EGTESTANDEN 24 AAR
7 MAANEDER 6 DAGE OG VAR AF GUD
VELSIGNET MED 3 SØNNER: I HANS AL-
DERS 52 AAR 6 MAANEDER 3 UGER TILLIGE
MED SIN KIÆRE HUSTRUE DEND DYDZII-
REDE OG GUDFRYGTIGE MATRONA
ANNA SOPHIA OTTESDATTER
SOM VAR FØD UDI RØNNINGE PRÆSTE-
GAARD D: 23 MARTII Aº 1655 LEVEDE UDI
EGTESTANDEN
MED SIN FØRSTE MAND SL. Hr.
SØREN SØRENSON ERSLØFF
13½ AAR FORDUM SOGNEPRÆST UDI DISSE
MENIGHEDER MED DEN SISTE 24 AAR 7
MAANEDER 5 DAGE BLEF BORTKALDET
TIL HIMMELEN Aº 1737 D: 3 MART: I HEN-
DES ALDERS 82 AAR

TEKST: PS. 71:. 7 OG 21 VERS
PAA JORDEN VIISTE DU MIG ANGIST
OG ULYCHE,
I HIMLEN SKAL DU MIG MED SALIGHED
BESMYGHE,
NAAR DU MIG HENTER FREM IGIEN
AF DETTE MULD,
SAA BLIVER SIÆL OG KROP AF TRØST
OG STYRKE FULD.

* * *

Anna Sophie boede som Enke endnu en Tid i Præstegaarden. Ved Skifteretten d. 3. Juni fremlagde hun kgl. Bevilling (Jægersborg, 11. Maj 1711) til selv at maatte skifte med sine Børn og Frænder.

Siden flyttede hun over til Rønninge, hvor hun jo havde haft sit Barndomshjem. Her boede hun vel hos sin Søn af første Ægteskab, Peder Sørensen (Humble), Degn i Rønninge. Da hun i 1737 „blef bortkaldet til Himmelen", som en gammel Kone paa 82 Aar, førtes hendes Lig til Avnslev Kirke, hvor hun, som Stenen vidner, hviler ved sine to Ægtemænds Side.

II. Oluf Lerche.

»Den forargelige Skalkendrup-Præst.«

„— Af troværdige Folks Beretning er det aabenbar, at han har været til Dato en meget forargelig Præst i Ord og Gerning i Kirken og udenfor Kirken, med Eder, Bander, Slagsmaal og andre saadanne Ting, som ere en ærbar Soldat end siden en Præst uanstændig....."[1])

Det er det Skudsmaal, Hr. Oluf fik af de højeste kirkelige Myndigheder i 1738, efter 27 Aars Præstegerning. Kønt er det ikke, men sikkert velfortjent. Han var kendt vidt og bredt for sine gale Streger, og Rygtet om hans vilde Liv har været levende lige op til vore Dage.

Kun 24 Aar gammel kom han hjem til Skalkendrup for at blive Kapellan hos Faderen, og han var vel lige fyldt de 25, da han efter dennes Død i 1711 kaldedes til Sognepræst af Claus Rasch. Aaret efter giftede han sig med Karen Hansdatter, hvis Far, Hans Poulsen, var Raadmand i Odense.

Snart fortalte man rundt i Egnen de særeste Historier om den unge Præst i Skalkendrup. Han var en munter Herre, som ikke tog sine gejstlige Pligter højtideligt, kom for sent til Gudstjenesten, glemte Begravelser, prædikede

[1]) Stiftprovst M. Hviid i General-Kirkeinspektionskollegiet.

daarligt og læste sin Fars gamle Prædikener op. Provsten i Nyborg klagede over, at han var ikke til at faa Indberetninger fra, fordi han passede sin Jagt bedre end sit Embede. Thi en ivrig Jæger og Rytter var han, og han „svær og bander", skæmter groveligen og har tilforn ladet sig se drukken i Selskab; han skjælder og klamres med Bønderne", hedder det i en Rapport om ham![1])

At han ogsaa kunde være nidkær i Tjenesten, viser Julestue-Sagen fra 1734,[2]) hvor han indstævner en Karl for Provsteretten, fordi han Nytaarsaften ved en Julestue i Avnslev havde ageret Præst og viet to unge for Løjers Skyld. Men Hr. Olufs Vrede skyldes aabenbart mere det, at Karlen har karrikeret ham, end nogen virkelig Forargelse over Løjerne. Han fik da ogsaa den formastelige dømt til at staa aabenbart Skriftemaal og betale en Bøde.

Selv fortsatte „Hr. Ole", som Folk gerne kaldte ham, sit muntre Levned. Flere gamle Mennesker har fortalt mig følgende Historie, som Traditionen altsaa har overleveret fra Slægt til Slægt: En Lørdag Eftermiddag skulde der efter Sædvane være Skriftemaal, men Hr. Ole havde glemt det. Han var paa Jagt med nogle Venner. Tilfældigvis kom de op paa Bakken Nord for Avnslev Kirke, og en siger da til ham: Hvad er det for en Hoben Folk, som staar der paa Kirkegaarden? Jo, svarede Præsten, de venter paa Skriftemaal, men jeg skal den Onde lyne mig give dem en Ulykke i en Hast! Saa red han derned og holdt Skriftemaal i en Fart og til Slut lagde han sin Ridepisk hen over de knælendes Hoveder, saa langt den kunde række; det var den Haandpaalæggelse og Velsignelse, de fik.

Det var jo i Pietismens Dage, og det maatte derfor ende galt for en Præst af Hr. Olufs Karakter. To Maaneder efter Oprettelsen af General-Kirke-Inspektions-Kollegiet mod-

[1]) Indberetn. fra J. R. Fogh 1738.

[2]) Se »Svendborg Amt« 1919, S. 76 ff.

tog dette en anonym Klageskrivelse over Avnslevpræsten (dat. 3. Decbr. 1737), og man udbad sig i den Anledning en Erklæring fra Biskop Ramus i Odense, men søgte samtidig ad privat Vej Oplysninger paa Præstens Hjemegn. Blandt Sagens Akter ligger der nemlig et Brev fra en vis J. R. Fogh, dat. Rørbæk, 22. Januar 1738, som har faaet Paalæg om at udspionere ham og nu fortæller, hvor uduelig, skødesløs og uordentlig han er, om hans Jagt og Fiskeri, Drikkeri og Slagsmaal. Fogh har været i Kirken og hørt ham prædike særdeles slet, og han har talt med ham paa Rørbæk, ved hvilken Lejlighed Hr. Oluf bl. a. sagde: Gud kræver ikke mere af os, end vi ved menneskelige Kræfter nogenlunde kan efterkomme! Og senere: Vor Frelser var en god ærlig Mand, han sagde vel saa, men vidste vel, hvordan vi var, og derfor mente eller regnede han det ikke saa nøje med os....

Det var jo uforsigtige Udtalelser af en Præst og dobbelt farlige i Pietismens Dage.

Bispen havde imens forelagt Anklagen for Hr. Oluf og svarede derefter Kollegiet, at han nægtede de fleste af Anklageposterne; men dermed lod man sig nu ikke nøje. 15. Marts 1738 kom der Ordre til Præsten om at møde snarest for Kollegiet i København og gøre Rede for sine Forhold.

Her stedtes han da for de 5 Kirkeinspektører, som holdt et teologisk Krydsforhør over ham i adskillige Timer, hvorunder han fik Lejlighed til „at røbe hans uforventede store og ynkelige Vankundighed endog i Christendommens allernødvendigste Stykker".

Et Par Dage efter mødte han hos Etatsraad Hoyer, den ene af Inspektørerne, hvor han fik forelagt en Liste med 44 Spørgsmaal om hans Liv og Levned, til egenhændig Besvarelse.

Men da jeg i en Afhandling i „Svendborg Amt“ 1919[1]) udførligt har gjort Rede for hele Sagen mod Oluf Lerche, vil vi ikke her komme ind paa dens Enkeltheder; her skal kun referes i største Korthed.

Han klarede de 44 Spørgsmaal temmelig godt; det var ogsaa en slem Samling af Sladderhistorier og ligegyldigt Vrøvl, han bombarderedes med, og overfor de faa graverende Poster dækkede han sig ved at henvise til svigtende Hukommelse eller ved ligefrem at „benægte Fakta“.

Efter saa at have vanket om i København en Uges Tid i største Spænding og Uro blev Hr. Oluf til sidst kaldt op i Kollegiet, hvor han fik en forfærdelig Omgang: strenge Formaninger om at skikke sig herefter, som sømmeligt er for en Guds Ords Tjener, eftertrykkelige Trusler om Dom og Afsættelse, hvis der kom Klager igen, og endelig en hjærtelig Forsikring om, at man nok skulde holde Øje med ham for Fremtiden! Desuden overrakte man ham nogle „Erindringer“ til videre Studium, hvori al hans Elendighed var opregnet. En Kopi sendtes til Biskop Ramus.[2])

Oluf Lerche var Præst endnu i 12 Aar, og det lader til, at Københavnerturen har virket afkølende paa hans hede Temperament; der høres ikke meget om ham mere.[3])

Vi har hans Indberetning til Lente Adelers „Tilstandene i Nyborg Amt 1743“;[4]) den er i Modsætning til de

[1]) A. C. Thomsen: Oluf Lerche, »en anstødelig og forargelig Præst« fra Pietismens Dage, »Sv. Amt« 1919, S. 68—111.

[2]) Meget betegnende hedder det i »Erindringerne«, at han mangler Kendskab til et kristeligt og opbyggeligt Levned, til Anfægtelse, til Omvendelse, til en sønderknuset Aand og et angergivent Hjerte, og han ved ikke, hvorledes en Synder »igenfødes ved den hellig Aand og bliver et nyt Creatur«, o. s. v.

[3]) I et Skattemandtal 1743 opgiver han at have 9 Folk i sit Brød: 1 Husmand og hans Hustru, som passer Avlingen, 1 Tærsker, 2 Drenge og 3 Piger samt 1 geworben Soldat.

[4]) Uddrag deraf trykt i »Svendborg Amt« 1916.

fleste andre Præsters tør og uden Interesse; han var jo ikke de stille Studiers Mand.

Heller ikke tog han sig videre af den Indførelse af Landsbyskoleundervisning, som efter Forordningen af 1739 blev paabudt; han vilde helst have Bovense Skole til at ligge i Skalkendrup for lettere at kunne føre „fornøden og jævnlig Tilsyn" med den.

1742 bestemte et kgl. Reskript, at der skulde ansættes en Kapellan i Avnslev-Bovense, men først i 1747 kaldede Kancelliraaden paa Raschenberg Hr. Lorentz Dreyer til residerende Kapellan ved disse Menigheder „som dertil eragtes højligen at trænge".

Hr. Oluf blev vistnok tidligt Enkemand. I Foghs Brev fra 1738 hedder det, at han „haver mange uopdragne Børn, over hvilke man maa ynkes". Han holdt dog Skolemester til dem, og en Husbestyrerinde tog Vare paa Husholdningen. En af Døtrene blev gift med Sognedegnen i Avnslev Jens Thorsager; hun skal have været en meget lystig og munter Kone.

Oluf Lerche døde d. 14. Januar 1750. Fire Dage efter opkom der „muelig ved onde Mennesker"[1] Ildebrand i Præstegaarden; de gamle fortæller, at den opstod da Husholdersken var ved at brænde nogle Breve og Papirer; Stumperne fløj op gennem Skorstenen og tændte i Taget. Snart stod hele Gaarden i lys Lue. I den store Rædsel og Forvirring, der nu blev, kom hun i Tanker om Hr. Olufs Lig, som laa inde i Storstuen, løb ind og tog den døde paa Skul-

[1]) Blochs Manuskr. til den fynske Gejstligheds Historie (Universitetsbiblioteket). I Badens Samlinger i Landsarkivet findes en Optegnelse af den unge Præst, Lor. Dreyer, hvor det bl. a. hedder: »Endelig er det alle bekjendt, at Skalkendrup Præstegaard, formodentlig ved onde Menneskers Hænder anden Gang afbrændte aldeles d. 18. Jan. 1750, da min Formand fra d. 14. endnu stod Lig i Præstegaarden, og just blev anstukken paa en Tid, da jeg som Capellan og Successor stod paa Aunslev Prædikestol«.

drene og bar ham ud gennem Haven og ind i „Mosegaarden" ved Siden af.

De gamle fortalte ogsaa, at mens han laa Lig, svedte han i klare Draaber 3 Gange om Dagen; Folk kom rejsende langvejs fra — Læger og alle Slags Folk — for at se det gruelige Syn, og alle var enige om, at det var, fordi hans Sjæl nu var i Pine, formedelst hans ugudelige Levned! Den katolske Skærsildstro sad endnu lyslevende i Folks Tanker.

Andre fortæller om en ugudelig Præst, som gik igen og til sidst blev manet ned i et Mosehul ved Eskehaven tæt ved Præstegaarden. Men dette Sagn kan nu godt være af ældre Oprindelse.

Hr. Olufs Grav er sikkert i Avnslev Kirke, hvor de andre Præster ligger begravet. Men der synes aldrig at have været sat nogen Ligsten over ham.

En underlig og ulykkelig Skæbne fik han, dette udprægede Friluftsmenneske, som bedre havde egnet sig til at være Godsejer eller Officer end til at være en sagtmodig og ydmyg Hyrde for Faarene i Avnslev-Bovense Menigheder!

III. Lorentz Peter Dreyer.

Nu blev saa den residerende Kapellan Sognepræst, 6. Febr. 1750.

Lorentz Peter Dreyer var en Degnesøn fra Hesselager, født 29. Decbr. 1715. Faderen hed Anders Dreyer, Moderen Cathrine Hersch; hun var paa mødrene Side af Luthers Slægt.[1]) En Student læste med den opvakte Dreng og forberedte ham til Odense Skoles 5te Lektie. 1734 blev han Student, og efter nogle Huslærer-Aar fik han i 1742 sin Embedseksamen. Som Kapellan hos Hr. Peder Meyer i Gelsted trolovede han sig med Datteren, Christiane. Derfra kom han saa til Avnslev-Bovense som Kapellan hos Oluf Lerche (14. Okt. 1746) og fra 1750 som Sognepræst i det store Embede. I Oktober stod hans Bryllup med Christiane Meyer.

Der ligger i Universitetsbiblioteket et Par Sider af et kuriøst Bryllupsdigt:

Ægyptii Brude Kiæde
med sine fem Roser betragtet i Anledning af den Ægte Kiæde, som blev knyttet d. 15de Octobr. Aar 1750 imellem Brudgommen Velærværdige Hæderlige og Høylærde Hr. Lorentz Dreyer, forordnede Sognepræst for Aunslev og Bogense Menigheder, og Bruden, Velædle og Dydziirede Jomfrue Christina Charlotta Meyer.

[1]) Blochs Man i Universitetsbiblioteket (Addim. Fol. 138. III). Samme Sted ligger ogsaa det nedenfor gengivne Digt.

Af det Høy-fornemme Brude-Pars Tienstforbundne Ven og Tiener, der af et oprigtigt Hjerte ønsker Dem: Høyeste Lyksalighed!"

— Kun Digtets Begyndelse er bevaret. Den velmenende Poet beskriver den Halskæde, som prydede en ægyptisk Brud, og som bestod af Perler med symbolske Figurer. Ved at beskrive de fem Perlers (Rosers) sindrige Billeder faar han Lejlighed til at frembære sine varme Ønsker:

»I første Rose stoed afskildret paa to Greene
En Turtel Due med den Opskrift: *Saa alene!*
Sic sola! hvormed de forblummet foreslaaer
At stille Ensomhed en Jomfrue best anstaar.

Paa anden Rose, som i Kiæden var indlucket,
En yndig Due var med kunstig Haand udstucket,
Hvorpaa disse Ord at læsse skreven stoed:
Sic casta! *Kydskhed er et ypperligt Klenod!*

Udi den tredie var malet heel dybsindig
En Ørn med (den Devis?): Sic prompta! *Saa Gesvindig!*
En Jomfrue ey anstaar at være langsom, seen,
Men som Hun Winger bar om Arme, Hænder, Been!

I fierde Rose os en Storck at skue giwes,
Sic pia! over ham; det er: *Saa Kierlig!* skrives,
Hvortil Ægypterne de sigter, hver vel ved,
ey til den skidne, men den reene Kierlighed.

Den femte Rose er udaf en Lærche prægtig
Og Overskriften Sic Devota! *Saa Andægtig!*
Thi Lærchen svinger sig til Himmelen iblandt
Og lover Skaberen med liflig Trimulant«.

* * *

Dreyer var Præst her i 13 Aar, men der var stille om hans Navn; han var en dygtig og flittig Mand, som bragte Orden i mangt og meget, som var blevet forsømt i Oluf Lerches Tid. Biskop Jacob Ramus var her paa Visitats i 1760, og han bemærker i sin Protokol, at Ungdommen var

vel oplyst, Kirkernes Bygning i god Stand, og der hørtes ingen Klagemaal.

Der var stadig Kapellan i Embedet, saaledes fra 1751—65 Johannes Bartholin, der siden kom til „Runde Kirke" i København.

I 1755 udsendtes til Landets Præster et Spørgeskema fra den kongelige Hofbygmester Lauritz de Thura, som samlede Oplysninger til en Arkitekturhistorie.

Lorentz Dreyers Besvarelse [1]) af de mange Spørgsmaal er værdifuld ved de Oplysninger, vi derved faar om Tilstanden paa den Tid. Han begynder ellers sit Brev med en Beklagelse over, at han kun daarligt vil kunne tjene den højærværdige Hofbygmester „formedelst Mangel paa Materialier dertil, siden det er D. Højærværdighed saa vel som andre bekendt, at jeg ved Embedets Tiltrædelse i Steden for Antiquiteter og andre nyttige Manuskripter fandt intet uden nogle forbrændte og uduelige Rudera af forrige Præstegaards Bygning,[2] saa dog, at jeg imidlertid ikke „skulde findes mutvillig, svarer jeg, som jeg kand...."

Han nævner først Sognenes Landsbyer: „til Aunslef Sogn hører Byerne Regstrup, Aunslef, Korchendrup, som og i gamle Skrifter skrives Korchendrop, og Schalkendrup, derforuden nogle Fisker Huse ved Stranden, Norden-Huuse eller Agetved kaldede, een Gaard med tvende Huse kaldet Schrøbeshauge, og en anden hedder Grønholt. Til Bogense Sogn hører Bogense Bye, tvende Gaarde, Lysemoese og Strandschow og tvende Boel Steder, Strandtveed og Brødløss kaldet".

Derefter beskrives meget udførligt de to Kirker og afskrives Indskrifter paa Inventar og Ligsten. Men disse

---

[1]) Kell'ske Samlinger, kgl. Bibl., 4°, Nr. 377.

[2]) Ved kgl. Bevilling af 28./3. 1750 fik Præsten bevilget 1 Rdlr. af hver Kirke i Fyens Stift til Præstegaardens Genopførelse.

Oplysninger er anvendte og citerede tidligere i Beskrivelsen af Kirkerne,[1]) saa vi forbigaar dem her.

— Lorentz Dreyer døde 9. Februar 1763 som en Mand i sin bedste Alder og efterlod sig Enke og to Sønner: Andreas Dreyer, som siden blev Præst i Fakse, og Peter Dreyer, der blev Præst i Østrup-Hjadstrup.

Enken døde først i 1788.

---

[1]) »Svendborg Amt« 1925 og Albert Thomsen: Hist. Efterretn. om Avnslev og Bovense Sogne, S. 74 ff.

IV. Hans Dreyer.

1744 købte den hovedrige Odense-Købmand Jens Dreyer Raschenberg Gaard og Gods, og derved erhvervede han jo tillige Kaldsret til Avnslev-Bovense Præsteembede, og da hans ældste Søn, Hans, var Præst, var det ret naturligt, at han blev Lorentz Dreyers Efterfølger i Skalkendrup Præstegaard.

Hans Dreyer var født d. $^{24}/_{5}$ 1725 i Odense, hvor Faderen dengang drev sin store Købmandsforretning; Moderen var Anna Elisabeth Haman, som siden stiftede Hospitalet ved Avnslev Kirke.

„Da han hjemme havde lagt Grunden til sine Studeringer under Hr. Professor Søren Anchersens private Vejledning, kom han omsider ud paa Gymnasium, hvorfra han deponerede og efter Prøverne blev udskrevet 1743". (Bloch) 1744 tog han Baccalaureus-Graden og 1746 Attestats. Den unge Kandidat fik sit første selvstændige Embede 1749, da han 15. Septbr. kaldedes til Sognepræst i Tranekær paa Langeland. Aaret efter giftede han sig med Berte Krag, Datter af Forgængeren i Embedet, Konsistorialraad Dines Krag. Hun var kun 17 Aar gammel. (Hendes Bror, Major Johan Christof. Krag, adledes 1759 som von Kragenskiold). De havde 4 Døtre og 1 Søn:

1) Frideriche Dreyer, f. c. 1751. † 1822. Gift med Faderens Eftermand i Avnslev-Bovense, Rasmus Holst

2) Dines Christian Dreyer. f. c. 1752. Han blev siden Regimentskvartermester ved det slesvigske Infanteriregiment. Med sin Hustru, Marie Henriette Krabbe, havde han fem Sønner, som blev Officerer![*] Han døde 1801 i Rendsborg.

3) Anna Elisabeth Dreyer, f. 1753, † 1754 i Tranekær.
4) „ „ „ f. 1754, † før 1788.
5) Christine Dreyer. f. 1756, † før 1796.

— Hans Dreyers første Hustru døde sandsynligvis 1756 i Tranekær; men allerede næste Aar giftede han sig paany. Denne Gang fik han endogsaa en Kone, der var af Adel og tilmed, hvad man kalder et godt Parti. Christiane Frederikke von Pultz var Datter af Ritmester Henrich Christopher v. Pultz til Møllegaard og Biskopstorp og Hustru Birthe Sophie Kaas til Skovsgaard (af den ældgamle danske Adelsslægt. — Brylluppet stod i Humble 13. Juli 1757.

De havde 7 Børn i deres Ægteskab:

6) Henrich Christopher Dreyer, f. 1758 i Tranekær. Han nævnes 1787 som Urtekræmmer og 1791 som „Billardholder" i København, død 1835.
7) Birthe Sophie Dreyer, f. 1759 i Tranekær. Gift Toldinspektør Caspar Robsahm paa Kragerø i Sydnorge.

---

[*]) Stamtavle i Personalhist. Saml. I. — Den Skalkendrup Præst bliver saaledes Stamfader til en anset og udbredt Slægt; thi en af Dines Dreyers Sønner var Major Christoffer Friedr. Dreyer (1782—1830) og hans Søn igen Oberst Carl W. L. Dreyer (1812—70), som var Far til Zoologisk Haves forrige Direktør W. J. Dreyer. En anden af Majorens Sønner var Joh. Christoff. Fried. Dreyer (1814—98), som blev Generalløjtnant og Chef for Ingeniørkorpset, en Tid Krigs- og Marineminister. Hans Sønner er Kmhr. Carl Vilh. Dreyer, tidl. Amtmand i Aarhus, og Dr. phil. Joh. Ludv. Emil Dreyer, den kendte Astronom, Direktør for Armagh Observatoriet i Irland.

8) Jens Dreyer, f. 1760 i Tranekær. † 1763.
9) Marie Elisabeth Dreyer, f. 1762 i Tranekær, begravet 1764 i Avnslev.
10) Sara Dreyer, 1763 i Tranekær. Gift med Frederik. Nic. Riise, Sognepræst til Marie Magdalene og Koed † 1794.
11) Jens Dreyer, f. 1764 i Skalkendrup; siden nævnt som Auktionsholder i København.
12) Sophia Christina Dreyer, f. 1765 i Skalkendrup Siden gift med Poul Terchelsen; Regimentskvartermester, Postmester, Justitsraad m. m. i Kragerø.

Da Lorentz Dreyer saa døde i Februar 1763, kaldede Kancelliraadinde Dreyer til Raschenberg under 8. April sin Søn til Sognepræst for Avnslev-Bovense. I seks Aar levede han nu med sin store Familie i Skalkendrup Præstegaard. Han synes at have været en særdeles nidkær Præst; derom vidner følgende lille Historie:

Et Par Bønder stjal en Nat 23 Skæpper Æbler hos nogle Gaardmænd i Korkendrup; de plukkede dem simpelthen ned i Mulm og Mørke og slæbte dem hen til den ene af Deltagerne, en Fæste-Gaardmand under Raschenberg, Jens Hansen, men der blev de taget paa fersk Gerning, mens de inde i hans Lo var ved at opmaale og fordele Rovet. De slap mildt og blidt med at betale en Bøde til Godset. Pastor Dreyer syntes imidlertid, at han som deres Sjælesørger ogsaa vilde have et Ord med i Laget; han forlangte, at de skulde give en lignende Bøde til Sognets Fattige. Skønt han havde dem for sig 3 Gange, nægtede de dog at gøre det, og han truede da med at lade dem staa „aabenbart Skriftemaal" i Kirken. Saa klagede de over ham til Biskoppen, der indhentede Præstens Erklæring i Sagen.

I Hans Dreyers Svar[1]) hedder det bl. a.:

„En Gaardmand, Jens Hansen, 2de Husmænd, Jørgen

[1]) Landsarkivet; Bispearkivet indk. Breve fra Vinding Herred, 1699—1785.

Jørgensen og Rasmus Jæger, med ovenmeldte Gaardmands Tjenestekarl Laus Hansen, alle af Raschenberg Gods, fandt for godt noget efter Michaelii a. p. om Nattetider at stjæle fra 2de Gaardmænd i Korkendrup med flere i Sognet 23 Skæpper Æbler, som endnu var paa Træerne. Ved at eftermaale deres Tyveri med Lygte i ovenmeldte Gaardmands egen Lo med hans egen Skæppe blev de grebne i Gerningen og maatte tilstaa factum. Gaardmanden, som da ej var nærværende, fornægtede ej at have taget et Æble, men er siden overbevist at have samme Tid staaet Vagt for at advare de andre i Nødsfald.

„For denne deres Forseelse bleve de fra Raschenberg tilkendte der at betale [hver?] 1 Rdlr. 2 Mk., hvilket de godvilligt fandt sig i. Men da jeg, saavel paa Embeds Vegne, som efter adskillige i Menigheden deres Paastand, syntes, det kunde og være billigt, de andre til Eksempel og Afskræk for Nattevold, burde i det mindste give lige saa meget til Sognenes Fattige og nødtrængende. Dog ej ved een, men trende Gange at have haft dem hos mig trodsig faaet dette til Svar, at de havde betalt for deres Forseelse hvad de burde, mere vilde de ikke give, ej heller vide af anden Straf, nægter jeg ikke, mit Svar blev dette, at altsaa kunde jeg ikke — for at afværge slige Synder og tilfredsstille Menigheden, anse dem for andet end Voldsmænd og tilkende dem aabenbar Skriftemaal.

„Herpaa ser jeg, at de har indgivet en Klage over mig af 16. Januar. Men just samme Dag og Datum leverede Monsr. Wilhelm mig her i mit Hus de føromtalte Bøder, ialt 5 Rdlr. 2 Mk. med Begæring, de maatte uddeles blandt Sognenes Fattige og altsaa disse fire Æble-Tyve forskaanes for offentligt Skriftemaal, hvorved jeg og har tænkt at lade det acquiessere, naar Pengene, som endnu er hos mig, bliver offentlig uddelt“ . . . (Dat. 28. 1. 1766).

Tyvene er altsaa blevet betænkelige ved Præstens Tru-

sel om, at de en Søndag skulde stille i Kirken til offentlig Bekendelse af deres Bedrifter. Denne Straf anvendte han, som Kirkebogen viser, adskillige Gange.

Muligvis skyldes det for en Del hans Indflydelse, at Moderen 1758 oprettede det lille Hospital ved Kirken.

Han var Svoger til Fyens Biskop, Jacob Ramus, der var gift med hans ældste Søster, Sara.

Midt i Februar 1769 døde Kancelliraadinden paa Raschenberg, og hendes Kiste hensattes i aaben Begravelse i Avnslev Kirke. Men ikke 14 Dage efter fulgte hendes Søn hende i Døden; Hans Dreyer døde den 1. Marts 1769 i Skalkendrup, hvorfra hans Kiste føres op til Avnslev d. 10. Marts. Senere blev saavel Kancelliraad Dreyers som Fru Anna Elisabeths og desuden Præstens og to af hans Børns Kister flyttede til Odense, hvor de blev hensat i Familiebegravelsen i St. Knud.

Hans Dreyer blev kun 43 Aar gammel. Hans unge Enke blev endnu en Tid boende i Præstegaarden, hvor hun i Oktober holdt sin Steddatters Bryllup med Pastor Holst, der siden 1765 havde været Kapellan i Bovense og nu blev Dreyers Eftermand i Embedet.

Men 1773 giftede hun sig med den bekendte Læge ved Sorø Akademi, Dr. med. Rudolph Buckhave († 1796). De flyttede til København, hvor hun døde 1788.

V. Rasmus Lucas Holst.

Rasmus Lucas Holst var født i Odense 20. Maj 1734. Faderen var Skomager Frants Josiassen Holst, og Moderen Cathrine Sibbern. Som Dreng nød han privat Undervisning, til han 15 Aar gammel optoges i 5. Klasse i Kathedralskolen, hvor han 4 Aar senere, 1753, blev Student. Ved Universitetet tog han derpaa 1796 den filosofiske Eksamen og 1759 teologisk Embedseksamen.

12. Juni 1765 kaldedes han som før nævnt til residerende Kapellan for Avnslev og Bovense Menigheder, og da saa Hans Dreyer døde 1769, overtog Holst hans Embede iflg. Kaldsbrev af 4. April.[1])

Rasmus Holst var nu Præst her i over 36 Aar foruden de fire Aar, da han sad som Kapellan i Bovense. Han synes at have været en fredsommelig, stilfærdig Mand.

Samtidig med at han rykkede ind i Præstegaarden, kaldedes en ny Kapellan, Valentin Høffner, som samme Aar, 2. August 1769, blev viet til Christiane Charlotte Schalkam fra Nyborg.

---

[1]) »Curriculum vitae Candidatorum 1732—1847«, de nyudnævnte Præsters Livsbeskrivelse i Landsarkivet. Nr. 186.

Et Par Maaneder senere holdt ogsaa Sognepræsten Bryllup. Den 5. Oktober viedes han i Præstegaarden af Provsten, Mathias Winther, til Frederikke Dreyer.

Allerede 1775 døde Kapellanens Kone, og 1783 fulgte han hende i Graven. Ved kgl. Resolution af 31. December s. A. blev Menighederne fritaget for at holde residerende Kapellan.

Iflg. Stiftets Visitatsprotokol (1732—1803) visiterede Fyens Bisp, Tønne Bloch, i Avnslev Kirke d. 16. Septbr. 1787, og han bemærker blot: „Med Kirke, Menighederne og deres Ungdom meget vel fornøjet. Sognepræsten Hr. Rasmus Holst prædikede ret vel over Rom. 3, 24 . . . ." Skærtorsdag 1789 visiterede Bispen i Bovense: „. . . . . Sognepræsten . . . . . prædikede over Dagens Text meget vel". Den 2. April 1792 var han igen i Avnslev: „Sognepræsten Hr. Rasmus Holst catechiserede ikke ilde, men haranguerede derhos vel meget". — Desuden var Bispen der igen i 1795.

Lige overfor Præstegaarden laa der en stor, gammel Gaard, straatækt lige som alle andre paa den Tid. En Søndag Morgen, da Pastor Holst var til Førsttjeneste i Avnslev Kirke, opkom der en ulykkelig Ildebrand i Byen. Præstens Søn vilde skyde efter et Par Duer, som var fløjet fra ham, og var da saa uheldig at skyde Ild i Nabogaarden,[1]) hvor Ilden snart greb stærkt om sig i Straataget, som var knastørt efter lang Tids Tørke, og kort efter var den gamle Bygning dødsdømt. Men paa Grund af den fygende Gnistregn antændtes ogsaa den overforliggende Præstegaard, som stod i lys Lue, da den stakkels Præst i stor Hast kom hjem. Den store firlængede Bygning stod ikke til at redde. Snart var der kun brandsvedne Mure og rygende Askedynger tilbage. Dette skete den 26. Maj 1793.

[1]) Den udflyttedes efter Branden og fik siden Navnet Lille Juelsberg.

Ved Visitatsen 21. Maj 1795 bemærker Biskop Bloch: „Præstegaarden efter Branden ny opbygt". — Desværre ikke særlig solidt. Thi ganske vist var Tømmeret svært og godt; men Grunden var lagt af daarlige Mursten i Stedet for Kampesten, saa den efterhaanden smuldrede bort.

En Gaard „til Vin og Brød."

I Aaret 1794 udskiftedes Skalkendrup Bys Jorder. Præstegaarden havde dengang et Jordtilliggende paa ca. 98 Tdr. Land, som var fordelt i følgende Lodder: Kirkelykken 19¼ Td. Ld., Kokalvelykken, Pælelykken og Havrebankelykken, tilsammen 36⅙ Td. Ld., Kattekærslykken 25⅙ Td. Ld., Toften ved Haven 3½ Td. Ld. og Stykkerne ved Stranden (Jydekrogen, Skovfælleden og Oles Lykke) 18½ Td. Ld. — I Arealet kan dog fradrages 5 a 6 Tdr. Ld., som bestaar af Tørveskær, Kær og Vandhuller.

Desuden havde Præsten jo endnu „Herligheden" af Mensalgaarden i Avnslev og Anneksgaarden i Bovense. Men foruden dem havde der i umindelige Tider hørt en tredje Gaard til Præstekaldet; den nævnes Gang paa Gang som „en Gaard til Vin og Brød".

Mange Landsbypræster havde i Middelalderen ondt ved at skaffe Vin til Nadveren. Der berettes endogsaa om Tilfælde, hvor man havde maattet tage til Takke med Øl eller Æblemost! Derfor blev der allerede i den katolske Tid ofte henlagt Gods til Kirkerne, og Afgifterne derfra skulde gaa til Nadvertjenesten. — Dette Forhold omtales

saaledes i et Par Breve fra Christian III.[1]) — Noget lignende kendes ogsaa her fra. I „Register paa Præsternes Underholdning" 1572 bemærkes saaledes:

„Item aff Rasmus Ibssens gaard y skalchendrup iij ørtug byg for hand (ɔ: Præsten) holler brød og win til Kirken. Oc haffuer hand (ɔ: Præsten) al herlighed af samme gaard som hans formænd har haffd for hannem".

I de to Matrikler af 1661 og 1664 nævnes ligeledes „Præstens Tjener" i Skalkendrup, Anders Gammel, som „gifr til Vin och Brød". Gaardens Størrelse sættes da til 3 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn. — I Præsten Hans Jacobsens Indberetning til Vinding Herreds Jordebog 1667 nævnes den igen: „Item af Hans Rasmussens gaard I Skalkendrup, som er for Brød och wiin thil Kirken: biug iij Ørther. Fordi Præsten holder brød och Viin thil Kirken, haffer hand og ald herligheden aff samme Gaard, som hans formand har hafft for hannem".

Endelig finder vi den i Matriklen 1688 som hørende til Avnslev Kirke „til Wiin og brød". Den bruges af Niels Hansen (tidl. Anders Gammel), der som Knud Lerches Fæstebonde er blandt Deltagerne i Slaget i Præstegaarden 1693. Den sættes i ny Matrikel til 3 T., 2 S. 1 F. 2 A. Htk. Der nævnes intet om, at Præsten har nogen „Herlighed" af den mere. Derimod finder vi samme Sted en Gaard i Skalkendrup, der ejes af Claus

[1]) I et Brev fra Chr. III. til Stiftskriveren i Fyen, Christoffer Bang, hedder det saaledes: »Vid, at vi ere komne udi Forfaring, at der udi vort Land Fyen skal være meget Gods funderet til Vin og Brød til Kirkerne, og de som samme Gods have udi Være, sidde overhørige og ikke give forskrevne Vin og Brød, hvorover Kirkerne blive forsømmet; Thi bede vi dig og ville, at du derom forfarer al Lejligheden og bestiller det saa, at de, som have samme Gods udi Være, retter dem efter at forsørge Kirkerne med Brød og Vin, eftersom de have gjort i Bispernes Tid.« 17. Sept. 1568. (Tegn. over alle Lande, Nr. 10, Fol. 181). — Se H. F. Rørdam: Smaabidrag til Danmarks ældre Kirkehistorie, Ny Kirkehist. Saml. II.

Rasch: „en half, øde Gaard, som Præsten Hr. Søren hafr i Brug". (Dens Hartkorn var 3 T. 5 S. 2 F. 2 A.)

Senere møder vi ikke oftere Gaarden „til Vin og Brød"; derimod har de følgende Præster stedse ca. 30 Tdr. Ld. mod at sørge for Nadvertjenestens Forsyning. Claus Rasch, der var Kirkens Ejer fra 1687, har maaske inddraget den oprindelige Gaard og i Stedet for overladt Præsten et Stykke Jord af tilsvarende Størrelse i Fæste mod de ovennævnte Forpligtelser. Og alt tyder paa, at den Jord, han fik, var en Del af den saakaldte „Tybbegaard"s Tilliggende. Det var en af de største Gaarde i Skalkendrup, den laa tæt op ad Skalkebjerg [1]) og ejedes paa Svenskekrigens Tid af Tyben Nielsen. I Krigen blev den ødelagt og stod siden ubeboet hen i mange Aar. I Matriklen 1688: Tyben Nielsen er en slet øde gaard"; den svarer til Amtsstuen i Nyborg, vistnok som herreløst Gods. Saa deltes dens Jorder mellem et Par andre Gaarde, og derved fik Præsten ca. 30 Tdr. Land. Om Delingen fortæller Pastor C. F. Kisbye [2]) (Præst 1844—89), at „en endnu nulevende Bonde" har forklaret det saaledes:

»I Nærheden af Skalkendrup skal i gammel Tid en Gaard have ligget under Navnet Typpegaarden, der efter at dens Beboere vare uddøde, i længere Tid stod øde, da ingen vilde fæste den paa Grund af, at man antog, at der var Spøgeri i Gaarden fra det tæt ved liggende Skalkebjerg, i hvilket der boede Troldfolk. Gaarden blev da omsider nedbrudt og dens Jorder delte saaledes, at den ene Halvdel lagdes til to andre Gaarde (hvilke derfor endnu befindes forholdsvis større end de andre), den anden halve Del blev derimod overladt den daværende Sognepræst i Fæste«.[3])

---

[1]) Navnet er endnu bevaret i »Tybbekjæret«, et lille Vandhul ved Smedjen. Den gamle Gaard laa da sikkert, hvor nu Hans Jørg. Poulsens Hus ligger. (Matr. Nr. 21 som paa Kortet 1789 er en lille firlænget Bygning)

[2]) Opnoteret af Kisbye paa et Bilag (uden Datering), som ligger ved Vind. Herr. Jordebog 1690 i Landsarkivet; Knud Lerches Indberetning.

[3]) Saaledes siger Traditionen, og vore Kilder bekræfter den i meget.

I en Jordebog over Oberst Schach-Brockdorffs Rytterdistrikt 1692 staar der saaledes, at Laurits Hansen i Skalkendrup dyrker noget af Tyben Nielsens øde Gaards Grund, „hvoraf Præsten det halve bruger". Og i en Jordebog over Raschenberg Gods 1729 svarer „Sognepræsten Hr. Oluf Lerche af en Jord til Kirken" (3 T. 4 S. 2 F. 2 A.). Denne Jord følger nu som „Avnslev Kirkejord" og med Præsten som Fæster stedse med Embedet til 1794. stadig under Raschenberg.

Vi vender nu tilbage til Pastor Holst. Da Præstegaardens Jorder udskiftedes 1794, forlangte den myndige Gehejmeraadinde Juel paa Raschenberg, som jo var Kirkens „Patronesse", at de c. 30 Tdr. Land, der som en Herlighed var tillagt Kaldet som „Godtgørelse for Brøds og Viins Holdelse", nu skulde falde tilbage til Godset mod et aarligt Pengevederlag. Holst gjorde straks bestemt Indsigelse derimod; han hævdede, at den Jord ikke saaledes kunde fratages Embedet, og paaviste, at han og hans Formænd havde haft den upaatalt i 80 Aar, nemlig fra Oluf Lerche kaldedes 1711. At Embedets eller Kirkens Ret til denne „Herlighed" er langt ældre, synes man ikke at have vidst. Sagen gik derpaa videre til Kancelliet og Rentekammeret, og man forlangte nu af Holst, at han skulde fremlægge skriftlige Beviser for sit Krav. Det kunde han imidlertid ikke; saadanne Dokumenter skulde tidligere have været i Embedsarkivet, men det formodedes, at de var gaaet tabt ved Branden 1793. Man henstillede da til ham at føre Proces med Gehejmeraadinden, for at Sagen kunde blive afgjort ved Dom,[1]) men det krympede han sig ved og indgik i Stedet paa et Forlig, idet han i en Erklæring af 27. Decbr. 1794 frasiger sig al Ret til Jorderne mod

[1]) Rentekammerets Resolution af $^{22}/_{11}$ 1794, iflg. hvilken Striden skal afgøres ved Landets Lov og Ret, og Præsten Holst tillægges beneficium proces grat.

30 Rdl. i aarlig Godtgørelse til Brøds og Vins Holdelse til Kirkerne, for ikke „at føre Proces mod sit naadige Herskab".

Hvorfor? Grunden dertil fortæller Pastor Kisbye os i den gamle Kirkebog. Den naadige Patronesse paa Raschenberg havde lovet ham, at efter hans Afgang skulde Kaldet tilfalde en af hans Sønner, hvis han kunde faa en færdig ved Universitetet til den Tid, eller ogsaa en Svigersøn, dersom han kunde faa en Datter gift med en Præst. Daaret af disse herlige Fremtidsudsigter gav han efter og opgav sine Krav, opgav sin Ret.

Siden har Spørgsmaalet hvilet. Men Holst gav kun Afkald for sin Embedstid, og det ser ud som om C. F. Kisbye havde Planer om at tage Sagen op paany. Som før nævnt beskæftigede han sig meget med denne Historie, og paa det i Fodnoten S. 71 omtalte Bilag staar tilføjet — uvist af hvem og naar — „Naar den gamle General Juel paa Juelsberg er død, skal denne Sag fremtages". Saa vidt jeg kan se, er dette dog ikke sket. (Gen. Juel † 1847).

Sagens Dokumenter, bl. a. en Udskrift paa 93 S. in Folio af Nyborg Amts Landvæsens Protokol af 28. Juni 1794, der tidligere laa i Præstegaardsarkivet, findes nu i Landsarkivet.

De omstridte Jorder er sandsynligvis dem, der nu hører til „Kragebjerg".

Aaret før sin Død tabte Pastor Holst en Proces om en ældgammel Ydelse, der bestod i, at hver Gaard leverede ham 1 Gaas og 2 Kyllinger aarlig. Saaledes havde det været Skik bevisligt i de sidste 100 Aar, og uden Tvivl stammer denne Tiendeform fra de allerældste Tider, da hele Præstens Løn ydedes ham i Naturalier. Men da Knud Lerche ikke havde medregnet den blandt Embedets lovlige Indkomster i Indberetningen til Jordebogen 1690,

kunde Præsten ikke mere delikatere sig med Bøndernes Gæs og Kyllinger.

— — —

Rasmus Holst døde d. 11. Oktbr. 1805 og begravedes d. 16. Oktbr. paa Kirkegaarden ved Taarnets Vestside, hvor nu Familien Mackeprang har Gravsted. Over Graven laa en lille Ligsten, som i mange Aar var forsvundet, men nylig fandtes inde over Hvælvingerne:

HER GIEMTE WI LEWNINGER AF
WELÆRVÆRDIGE
HR RASMUS HOLST
CAPELAN OG SOGNEPRÆST FOR AUNSLEV
OG BOGENSE MENIGHEDER I 40 ÅAR
FØD DEN 20 MARTS 1734
DØD DEN 11 OCTOBER 1805.

Bidrag til våbenfabrikken Brobyværks historie.

Af Arne Hoff.

Indenfor studiet af den danske adel i det tidsrum, der — med rette eller urette — kaldes adelsvældens tid, altså fra omved midten af det 16. årh. til enevældens indførelse, er der mange punkter, der endnu langtfra er oplyste, ikke mindst, når talen er om økonomiske forhold. Dette gælder særlig adelens interesse for og deltagelse i handels- og industriforetagender. Nærværende afhandling skal søge at samle de desværre så få kendsgerninger, vi har om den af rigsmarsken Anders Bille og andre adelige iværksatte våbenfabrik Brobyværk i Sønder Broby sogn, Salling herred.

Dette foretagende er hidtil kun i ringe grad blevet behandlet i den historiske litteratur; Danmarks Riges Historie ofrer det een linie,[1]) og Fridericia 10[2]) mens enkelte værker, Vedel-Simonsen[3]) og Bille-ætten har en del flere oplysninger, der dog ikke alle er lige pålidelige.[4])

Den tids våben var almindeligvis håndværksarbejde, og en meget stor del af Danmarks forbrug var indført fra Nordtyskland, Nederlandene, Frankrig, ja endog Spanien og Italien.[6]) Da grundlagdes imidlertid sidst i 1640'erne her i Danmark et våbenværk, der ikke blev drevet på almindelig håndværkervis, men ordnet som et manu-

faktur, dvs. et storværksted med massefrembringelse og arbejdsdeling. Denne driftsform var netop begyndt at vinde frem her i landet i Christian IVs senere år, nøje knyttet som den var til tidens økonomiske system, merkantilismen.

Brobyværk lå på Brobygårds jord, i en vinkel mellem Odense å og landevejen Odense—Fåborg, lige ud til åen, hvis utøjlede kraft nu blev avet af sluser og spændt for en hammermølle.[7]) Klogt var stedet valgt, ved den vandrige å, nær en hovedvej, der førte fra landsdelens hovedstad til en blomstrende søkøbstad, og så nær en af lederens gårde, at han derfra bekvemt kunde følge dens drift. Hvornår nu værket er bleven grundlagt, har vi ikke nogen bestemt udtalelse om, men det må dog antages at være sket engang i løbet af foråret 1648. Den 17. Maj 1648 mageskifter Anders Bille nemlig med Kronen på Sønder Broby degneembedes vegne, og får to små stykker jord sønden og østen for Sønder Broby møllebro, som nemlig „falder belejligt at bygge på til det værk, som er begyndt på, til at gøre gevær på [7a]). Herfor taler bl. a. også, at de første våben, vi kender fra Brobyværk, stammer fra tiden lige før Fr. IIIs kroning (se s. 79) og endda først var bleven bestilt i sidste øjeblik.[8]) I samme retning tyder, at der først i November 1648 ansøges om privilegier for værket, ligesom også denne ansøgning bruger udtrykket „naar samme uerk saa vit kand komme udi sin brug, at . . . "[9])

Den grund, hvorpå værket blev anlagt, hørte, som ovenfor nævnt, oprindelig til Brobygård, som Anders Bille havde ejet siden 1645.[10]) Her havde han „ladet bygge huse, och uerksted oprette". Om materialerne hertil fortælles i en artikel i „Odense Adresse-Contoirs Efterretninger" 1772, nr. 33, at de stammede fra „en Gaard ved Løigesmøse, Høysgaard kaldet", der til dette formål

var bleven reven ned. En tilsvarende meddelelse findes i samme blad, 1776, nr. 16. Disse to, vel noget sene og ubegrundede meddelelser afviser Vedel-Simonsen[11]) dermed, at Anders Billes barnebarn, Erik Bille Eriksen, ifølge præsteindberetninger af 1755 skal være født her 1656. Dog indrømmer han, at den i præsteindberetningerne nævnte Højsgård kan være Højsgård i Jylland. Hermed mener han antagelig Højgård i Grejs sogn, Nørvang herred. Denne gård ejedes virkelig 1653 af fru Mette Rosenkrantz, Erik Billes, og 1662 af deres søn, den ovenfor nævnte Erik Bille Eriksen.[12]) Man må vel derfor snarere henlægge dennes fødsel til Højgård i Grejs sogn, og der er da ikke noget ivejen for, at Højsgård på Fyn kan være nedbrudt 1648. I den førnævnte artikel i „Odense Adresse-Contoirs Efterretninger", 1772, nr. 33, findes endnu nogle meddelelser om bygninger til værkets bøssemagere m .m., men disse meddelelsers nøjagtighed kan ikke godtgøres, skønt der dog heller ikke kendes noget, der strider derimod.

Ophavsmand til tanken om våbenværket synes Anders Bille til Damsbo og Løgismose at have været.[13]) Ialtfald er han førsteunderskriver på ansøgningen om privilegier for værket, det er, som ovenfor nævnt, ham, der giver grunden til værkets opførelse, ham, der skaffer materialer osv. Også efter at værket er kommet igang, synes Anders Bille at have indtaget den ledende stilling. Vi ser således i et brev til borgmester Thomas Brodersen i Odense,[14]) dagtegnet 11. Dec. 1652, hvordan Anders Bille, trods sine mange og ofte tyngende hverv, har tid — eller ta'r tid — til at træffe afgørelser om håndværkerne o. l. I det samme brev bestemmes det også, at kun Anders Bille og hans ven og frænde, Steen Bille til Kjærsgård, skal kunne, som vi med et nutidsudtryk siger. „tegne firmaet".

Det første livstegn vi ser fra værket, er, at det på bestilling af hofmarschal Adam Friedr. Pentz i efteråret 1648 i største hast fremstiller 30 gallapartisaner til Frederik IIIs kroning.[15]) De bærer kongens kronede navnetræk, navnet Broby og rigsvåbenet, (se fig. 1) alt i forgyldning, „slået i St. Pederstræde af gode dukater". Til kroningen er vel også det „heroldsværd" (se fig. 2) fremstillet, som findes på Rosenborg (nr. 7—183). Det samme er muligvis tilfældet med nr. 7—82 i samme samling, en tynd, elastisk kårde, der efter sin form at dømme vel snarest har været beregnet til „rygstryger", dvs. en kårde, hvormed hushofmestre opmuntrede lakajer o. l.

Nogle få dage efter kroningen indsendte Anders Bille sammen med 16 andre adelige „participanter udi Brobye verch" den førnævnte ansøgning til kongen om at få eneret på fabriksmæssig fremstilling af våben, at kongen fortrinsvis vilde handle med Brobyværk, og at det måtte toldfrit indføre visse nødvendige råprodukter og udføre de våben, det ikke kunde få solgt herhjemme. Ansøgningen indledes med en appel til kongens merkantilistiske opfattelse, hvori der bl. a. siges, at „uerchet udi lengden kand bliffue eders Maj: och riget till stor nytte och fordeel, der med saadant gevehr kand forfærdiges hos os udi landet, som hidentill fra fremmede steder bliffue indført med stor besuering", og „pengene derued at kunde bliffue udi landet...". Desuden vil nu „gevehr" kunne „forskaffes paa en kuhle", dvs. med samme mundingsvidde, mens det før fra udlandet købte „mest haffuer veritt gammel udskutt, forderuet och paa underskiedlicke[16]) kuler rettede, allene paany anpudsett".

På denne ansøgning svarer kongen,[17]) at han „dett vel saa vitt vill priviligere, att ingen anden saadan verk skall udi riget tilstedis att oprette, saa lenge dette bliffuer udi stand och ved magt, saa vel som och, saa at det

Fig. 1. Partisaner fra Brobyværk, t. v. fra 1648, t. h. fra 1649, Tøjhusmuseet nr. B 277 og B 275. Partisanen t. v., der formodentlig er en af de omtalte 30 gallapartisaner til Frederik IIIs kroning, er forneden signeret D. K. ɔ: David Kohl [se s. 90.]

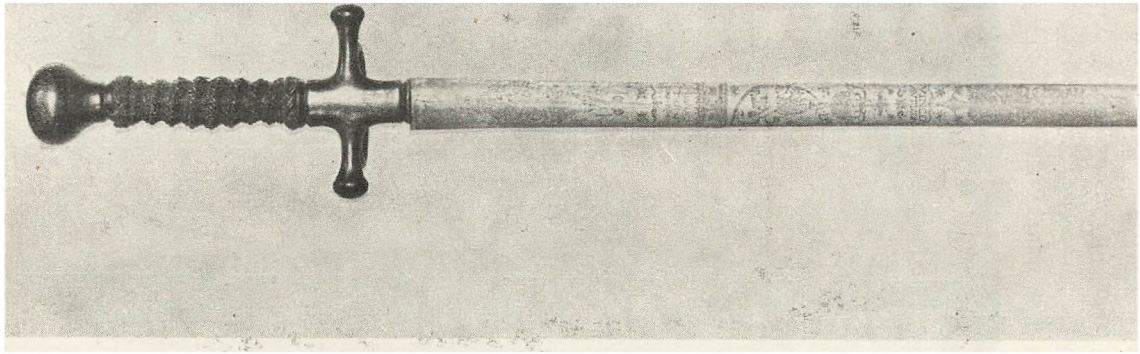

Fig. 2. „Heroldsværd" fra Brobyværk, med Frederik IIIs navnetræk og valgsproget „Vincere aut mori" [sejre eller dø], og på bagsiden „Fecit in Broby 1648". Stålætsning af David Kohl. Betegnelsen „heroldsværd" turde måske være ukorrekt, da det på billedet viste fæste ikke er det oprindelige, men er påsat omkring ved eller efter 1660. Rosenborg 7—183

begierte Jern, Staal och Steenkol, maa toldfri indføres. Derforuden er Hans May: ogsaa naad: tilfreds att dersom participanterne vill levere lige saa gaat geuehr, och for lige saa god kiøb, och bie effter deris betaling som andre, och som rigens middel kand strecke till, dennem att betale, saa vill H: May: lige saa gerne handle med dennem som andre, mens att forskriffue sig till med ingen anden end dennem att handle, det holder H: May: betenkeligt att lofe". Og det kan man vel ikke fortænke den iforvejen ret stærkt bundne konge i.

Den kreds af personer, der sammen med Anders Bille opnår disse privilegier, participanterne i Brobyværk, vil vi lige her gøre til genstand for en kortere omtale.[18]) Som et fælles træk ved dem alle kan nævnes, at de hørte til deres stands øverste lag, rigsrådsadelen. Endvidere synes de alle at have været temmelig velhavende og de fleste tillige på en eller anden måde at være knyttet til Fyn. Endelig indtog de næsten alle betydeligere stillinger indenfor hæren.

Dette var bl. a. tilfældet med de to fættre Gregers og Niels Krabbe. Gregers Krabbe til Torstedlund, var en gammel ven af Anders Bille, bl. a. fra, da det skib, som førte Valdemar Christian og hans hofstat, som Gregers Krabbe havde ledet, hjem fra Rusland 1642, på Øsel tog Anders Bille med bort fra de mange ubehageligheder, han der som lensmand havde været udsat for.[19]) Endvidere var han gift med en datter af Corfits Rud, Anders Billes gamle kompagnichef, og havde efter ham 1630 fået Enggården (nu Gyldensteen, Skovby herred), der vel lå noget borte fra Anders Billes gårde, men dog indenfor samme landsdel. 1632 var han desuden bleven løjtnant i Henning Valkendorfs rytterkompagni, der udskiltes fra Anders Billes.[20]) 1644 var han bleven landkommissær

i Jylland, hvilken post han beklædte, indtil han 1651 blev statholder i Norge.

Af Niels Krabbes tilknytning til Anders Bille kan før 1648 ikke spores andet end, at også han var gift med en datter af Corfits Rud. Men dels ved sådan at være kommen ind i Anders Billes omgangskreds og dels derved, at han 1647 var bleven landkommissær i Skåne, kan hans interesse for et værk som Brobyværk tænkes at være opstået. Senere kommer han til at stå Anders Bille ganske anderledes nær; 1652 blir han efter i 3 år at have været enkemand gift med Mette, Anders Billes datter.[21]) 1654 køber han Nakkebølle af fru Karen Bille, Falk Gøyes enke, og bliver dermed næsten nabo til Damsbo, Anders Billes hovedopholdssted i de år.

Henning Valkendorf, Henningsen, til Glorup, var allerede tidligt kommen i forbindelse med Anders Bille, idet denne 1624 købte en part af hovedgården Damsbo af ham, og på denne blev fynbo. At grundlæggelsen af en våbenfabrik i Danmark, hvorfra hæren kunde få gode og billige våben, særlig måtte interessere Henning Valkendorf, er alene af den grund sandsynlig, at han flere gange havde været krigskommissær, ligesom han også havde været en af adelens deputerede ved forhandlingerne 1638 om landeværnets indretning. At han endvidere har været så velhavende, at han har kunnet sætte penge i foretagendet, kan skønnes deraf, at han i tidens løb havde haft råd til at købe 3 hovedgårde.

En lignende velstand fandtes hos de to fættre Christen Skeel, Albretsen og Christen Skeel, Jørgensen. Den førstnævnte hørte gennem sit ægteskab med Birgitte Rud, Corfitsdatter, til den Rud'ske familiekreds på Sandholt, sådan som vi så levende ser den fremstillet på det kendte Rud'ske familiebillede på Rygård.[22]) Når han i ansøgningen om privilegier for værket underskriver på Chri-

sten Skeel, Jørgensens foruden på egne vegne, skyldes det, at denne, der var en snes år yngre end sin fætter, endnu ikke var vendt hjem fra sin store udenlandsrejse.

Til Skeel'ernes kreds hørte også Manderup Due (Taube) til Halkjær, idet han var gift med Anne Skeel, Albretsdatter. Manderup Due var en dygtig officer, men vist noget voldsom.[23]) 1645 var han bleven vicelandkommissær på Sjælland[24]) og året efter landkommissær i Jylland.[25])

En særlig skæbne fik Claus Sehested til Tim og Ørslev; ved anbefalinger fra ærkebispen af Bremen, den senere Frederik III, hvis hofmester han havde været, fik han 1643 lenet Hinsgavl og kom således i forbindelse med den fynske adel. Han skulde ikke nå at se dette foretagende, han var med at iværksætte, rigtig folde sig ud; i Januar 1649 døde han ved et vådeskud.

Endnu 2 af participanterne døde i værkets første par år, omend de dog nåede at se indtægterne begynde at flyde ind fra værkets villige kunde, men knap så villige betaler, kronen. Dette var nemlig tilfældet med Henrik Ramel til Bækkeskov og Henrik Huitfeld til Lillø, der begge oprindelig tilhørte den skånske adel. Henrik Ramel, der 2den gang var gift med en kusine til de to Christen Skeel'er, var en intelligent og dygtig mand. I 1648 havde han været den menige adels ordfører overfor rigsrådet, hvori han — måske netop derfor — blev optaget i Maj 1649.

Henrik Huitfeld havde med hæder deltaget i såvel Kalmar- som 30 årskrigen, begge gange som ritmester. Dernæst havde han i en lille menneskealder siddet som lensmand på fæstningen Landskrona og desuden beklædt stillingen som kommissarius i Skåne, så også hans interesse for våbenfabrikken er let at indse.

Også hans svigersøn, den senere og sidste rigshof-

mester, Joakim Gersdorf til Tundbyholm, var participant i Brobyværk. Det har sikkert været af stor betydning for værket at have en så indflydelsesrig mand, som Gersdorf allerede dengang var, som interessent i foretagendet.

Flere af participanterne var ved slægtskabsbånd knyttet til Anders Bille. Dette gjaldt således Mogens (Banner) Høg til Kjærgårdsholm, der var gift med Christence Rosenkrants Jacobsdatter, en søster til Anders Billes hustru, Sofie. Tilmed var han næsten nabo til Brobyværk, idet hans sædegård lå i Salling herred, hvortil jo også Broby hørte.

I Slægt med Anders Bille var også, som navnet siger det, Steen Bille, Eriksen, til Kjærsgård, Anders Billes kvartfætter og ven. Han synes at have spillet en vis rolle i værkets ledelse, jfr. det førnævnte brev fra Anders Bille til Thomas Brodersen (se s. 77).

Som en slags „Wahlverwandter" til Anders Bille stod den som bogsamler kendte[26]) Laurits Ulfeld til Egeskov. Denne gård solgte han imidlertid kort før Brobyværks oprettelse til Oluf Parsberg, Christoffersen, en nordjysk godssamler, der vel ved nu at blive nabo til Brobyværk har fået interesse derfor. Ialtfald, participant var han.

I en særlig stilling til værket stod Henrik Rantzau til Rosenvold, idet han nemlig i adskillige år havde ejet Brobygård, på hvis jorder værket jo lå, indtil han 1635 solgte den til Anne Rosenkrants, Anders Billes svigerinde, der døde 1645. Ved skiftet udkøbte Anders Bille på sin hustrus vegne medarvingerne og blev således ejer af gården.

Tilbage står at omtale den eneste af participanterne, der ikke havde nogen tilknytning til Fyn, generalmajor Friedrich von Buchwald til Bülk. Han havde i Torstensonskrigen udmærket sig sådan, at Anders Bille senere

havde foreslået ham optaget i det faste krigsråd.[27]) Senere indtrådte der, uvist af hvilken grund, en stærk modsætning, der på sit højdepunkt bevirkede, at von Buchwald, da han 1657 i marskens fravær førte befaling over hæren i hertugdømmerne, forlod denne og gik i gottorpsk tjeneste.[28])

Efter at nu værket havde faaet de førnævnte privilegier, gik dets virksomhed sin rolige gang. Hvor stor dets produktion har været i de forskellige år, er det os ikke muligt nøjagtigt at sige, da der ikke fra værket selv er bevaret regnskaber. Derimod kan vi give et mindstemål for produktionen visse år, idet vi fra Tøjhuset har en del regnskaber over, hvad der dertil indkom fra Brobyværk. Da vi imidlertid ikke kender noget til salg til private — hvormed dog ikke være sagt, at værket ikke kan have fremstillet våben til private, t. e. jagtvåben — og da kronen har modtaget den væsentligste del af, måske endog alt, hvad den har købt af værket, på Tøjhuset, nærmer vort mindstemål for frembringelsen sig altså ret stærkt den faktiske frembringelse.

De omtalte regnskaber fra Tøjhuset er dels en afregning for værket, der går fra foråret 1650 til Nov. 1652, med en afdeling for, hvad der er leveret og dets pris, og en anden afdeling for, hvormeget der hidindtil er betalt, dels et løst blad med en oversigt over det til og med 1652 betalte, og endelig en fortegnelse, optaget 19. Okt. 1652, over hvad der fra 16. Juli 1649 til foråret 1652 fra værket var indleveret på Tøjhuset for Kjøbenhavns slot. Desuden endnu nogle bilag.[29]) Hertil kommer en post i de egentlige Tøjhusregnskaber,[30]) men på grund af dens nøje overensstemmelse med fortegnelsen over det for Kjøbenhavns slot indleverede kan vi her lade den ude af betragtning.

Gennemgår man nu disse regnskaber, ser man, hvor-

dan allerede temmelig hurtigt antallet af indleverede blanke våben er ret stort, mens skydevåbnene først efterefterhånden kommer i større tal. Således er der indtil midten af Juli 1650 indkommen 2600 commisdegener, dvs. menig- eller fodfolkskårder, 653 rytterdegener, 6 par pistoler og 358 musketter, endvidere 500 krydshakker og 600 schakhaner, dvs. små entreøxer. Uvist hvorfor angiver fortegnelsen over det for Kjøbenhavns slot indleverede (fremtidig nævnt som Kjbhvns. slot) og dermed også selve Tøjhusregnskabet, som ovenfor vist, 2598 commisdegener i modsætning til den egentlige afregning (nævnes som afregn.), med dens 2600. Ligeledes har Kjbhvns. slot 650 mod afregn.s 653 rytterdegener. Måske har afregn.s overskydende antal været fremsendt som prøver. Hvad musketterne angår, synes de at være bleven købt ubeskudt, altså ikke prøvede. Ialtfald nævnes i Kbhvns. slot som den første post af modtagne musketter netop 358, af hvilke 86 sprang ved beskydning. Denne synes først at have fundet sted i April 1651 (Kjbhvns. slot), men må dog utvivlsomt gælde de samme 358 musketter, som de i afregn. nævnte.

Den 6. Maj 1651 finder der igen en aflevering sted, der består af 456 musketter, 120 flinterør, 32 par pistoler og 32 karabiner med flintelåse, 362 rytterdegener og 600 commisdegener. Her viser de to regnskabsrækker overensstemmelse, dog at afregn. kun angiver, hvor mange flinterør og musketter der var i behold efter beskydningen, nemlig henholdsvis 87 og 409. Man studser over den vældige afgang, men efter velvillig oplysning fra museumsinspektør, kaptejn Smith, skal disse tal ingenlunde være usædvanlige. Den 4. Feb. 1652 finder vi en ny aflevering, der kun er opført i afregn. Der indkommer ved den 200 musketter, 25 flinterør (de afrundede tal lader formode, at de to poster angiver tallet

af ubeskudte våben), 51 par pistoler og 800 skibspamperter, dvs. huggerter. I Novbr. samme år afleveres igen 400 skibspamperter, 400 schakhaner og 107 karabiner.

Længere går nu disse regnskaber ikke, og vi er derfor henvist til at søge oplysninger andre steder. Desværre er det kun lykkedes forf. eet enkelt sted at finde en oplysning af lignende art som de førnævnte regnskabers. I Juli 1655 bestilles nemlig „nytt offuer och under gevehr" til 1600 ryttere af det jyske regiment.[31])

Vender vi os nu til den anden side i regnskaberne, betalingssiden, finder vi for det første i afregn. en betalingsside, hvor dels de betalte rede penge er opført, dels naturalieydelserne med angivelse af deres pengeværdi. Hertil er knyttet en revisions bemærkning om, hvad man samme år har givet for tilsvarende naturalier, købt „til K: M: behoff". Dernæst i samme læg et løst blad, hvorpå der er opført, hvad „Brobyes participanter haffer bekommed" indtil sommeren 1652 (dette blad nævnes i det følgende som Brob. part.). Endelig findes der, som det nedenfor skal vises, rundt om i Sjællandske og Fynske Tegnelser og Fynske Registre samt i Odensegårds og Skanderborghus lens regnskaber det desværre ikke særlig fuldkomne kildestof, vi disponerer over.

Det første skridt til betaling sker i Juli 1650, idet rentemestrene får ordre til at akkordere med participanterne om betalingen og om terminerne for denne.[32]) Efter afregn. var der da leveret for lidt over 7000 rdlr. I Nov. udsteder kongen så et patent, [33]) efter hvilket værkets participanter får kronens „indkomst af Rug byg og are (ɔ: havre) udaf St. Hans klosters underliggende bønder..., saa vit det sig efter kand købes". Denne sidste klausul er det vel, der gør, at vi kun finder værket betalt med byg, nemlig 30 læster,[34]) hvilket efter kildernes eenstemmige opgivelse svarer til 2160 rdlr. I Maj

1651 får værket 400 rdlr. og i 1652 Odensegårds lens „intrader" fra 1651 til 1652, antagelig med samme klausul som før, siden værket kun får byg og smør, henholdsvis 15 læster og 9 tønder. Her såvel som ved næste års betaling findes der en mindre uoverensstemmelse mellem afregn. og Brob. part. i vurderingen af naturaliernes værd. Således regner afregn. smørret fra 1651—52 til 16 rdlr. tønden, mens Brob. part. og revisionsanmærkningerne i afregn. sætter prisen til 20 rdlr, til hvilken pris smør er købt „til K: M: behoff". Der opstår således her en forskel på 36 rdlr., men om den skyldes en skødesløshed eller af Brobyværks agent har været tænkt som en bifortjeneste, får stå hen. Det samme gælder forskellen på den pris, byggen året efter sættes til, nemlig i afregn. 14½ mk. td.. men i Brob. part. 15 mk. Revisionsanmærkningen i afregn. har mærkværdig nok ingen pris, og bemærkningen i Brob. part. 16 mk. Forskellen bli'r her 75 mk., altsaa 12½ rdlr. I Januar 1652 er der fra rentekammeret udbetalt 4000 rdlr., så vi finder, da afregn. og Brob. part. slutter i løbet af 1652, at værket ialt har fået 10250 (Brob. part., men kun 10139 efter afregn.) Da der til samme tid er leveret for 15765 rdlr. afregn. og Brob. part.). skylder kronen altså på dette tidspunkt værket 5515 (5626) rdlr.

Når participanterne har fået disse penge, ved vi ikke, altfald finder vi ingen udgiftspost til dem før 1655, hvor rentemesteren får ordre om at gøre Brobyværk participanter udvisning i Skanderborghus lens afgift for 3000 rdlr.[35]) Dette var ubetinget en regnskabsmæssig forenkling, idet Anders Bille, der på denne tid sad inde med lenet, altså kunde få ialtfald nogle af sine — eller rettere værkets — penge bare ved at trække fra i sin lensafgift. Året efter findes Brobyværk igen i vore kilder, idet ren-

temesteren får ordre til at betale Brobyværks participanter 2000 rdlr. til jul 1656.[36])

Endnu et enkelt sted kan vi finde en post, der angår Brobyværk, nemlig i told- og acciseforvalter Ludvig Lorents afregning med kronen.[37]) Ludvig Lorents var tolder i Kjerteminde,[38]) hvorved han vel er kommen i forbindelse med værket eller Anders Bille. Allerede i 1648 ser vi ham som værkets agent i Kjøbenhavn overlevere de s. 78 nævnte partisaner til kroningen. Det er dem, han ønsker betalt og derfor har opført forrest i sin afregning. Åbenbart har han lagt de 120 rdlr. ud til værket, eller det har måske været hans løn for forskellige hverv at få betalingen for partisanerne. Til uheld for Ludvig Lorents blandes denne fordring med andre af mere tvivlsom karakter. hele forholdet afføder retstrætter, erklæringer og bilag i stort antal, og imens går tiden. Endnu 1664 har han ikke fået sine penge.

Afleveringen af våben fra Brobyværk den 25. April 1651 er Ludvig Lorents' sidste. Ved den næste aflevering, der finder sted den 6. Maj 1652, optræder på værkets vegne en Cornelius Hansen. Han synes ikke at have været tilstrækkelig energisk, ialtfald finder vi et brev fra Anders Bille til vennen, borgmester Thomas Brodersen (Riisbrick) i Odense[39]), hvor der klages over Cornelius Hansens „langdrægtighed". Anders Bille ber derfor borgmesteren og Knud Pedersen om at drage ud til Brobygård og forhøre Cornelius Hansen og mesteren, hvis de kunde få borgmester Knud Jacobsen med derud, „da skeede... alle participanterne en stor tieneste herudi". I dette brev, dagtegnet Friederichsodde 11. Dec. Ao 1652, ser vi mærkværdigvis Thomas Brodersen og Peder Pedersen kaldt „medparticipanter udi voris verch", men herudover er der intet spor af, at den oprindelige parti-

cipantkreds er bleven udvidet senere, og det endda med borgerlige.

Som en slags forvalter, måske som Cornelius Hansens efterfølger, skal efter Atlas Danicus dette værks forfatters, Erik Pontoppidans oldefar, Knud Eriksen Broby, have tjent.[40]) Om ham ved vi ellers intet af interesse for værket, men om andre af de på værket beskæftigede, nogle af våbensmedene, er vore oplysninger lidt fyldigere.

Dette gælder således om bøssemageren Andreas Neidhart. Han havde arbejdet for den udvalgte prins Christian, Frederik IIIs bror, 1641—46 og var ved værkets grundlæggelse bleven kaldt derover af Anders Bille. 1653 kommer han igen bort fra værket, måske krænket over den ovenfor omtalte undersøgelse af hans og Cornelius Hansens forhold, og samme år får han bestalling som bøssemager ved Tøjhuset, med 24 kurantdaler og en klædning om året.[41]) På Tøjhusmuseet findes ikke så få smukke hjullåsrifler, der bærer Neidharts mærke A. N. eller A. N. H., undertiden forbunden med en springende hest eller hjort, således nrr. 157—62 og 413—14. Bekendt er den stang- eller papegøjeriffel, han har fremstillet til Anders Bille (gl. museumsnr. A 280). Den bærer på piben indskriften „H. Anders Bille Reichsmarchalt" og har en smukt indlagt kolbe, der viser en fugleskydning. At Neidhart har været en ikke ubetydelig kapacitet i sit Fag, kan vi t. e. se deraf, at Boehems Handbuch der Waffenkunde, Leipzig 1890, nævner ham blandt de et par hundrede bedste i verden.[42])

Det samme er tilfældet med to andre håndværkere fra Brobyværk, våbensmeden Caspar Kohl og hans søn, stålætseren David Kohl,[43]) den sidste endog med en stjerne, der betyder „Meister von besonderem Rufe". De indkaldtes begge 1648 af Anders Bille, David Kohl endnu som ganske ung, idet han er født 1628, men forlod begge ret

snart igen værket. Af David Kohls arbejder findes adskillige endnu, både på Rosenborg (det s. 78 omtalte heroldsværd), Frederiksborg slot (to partisaner) og Tøjhusmuseet (bl. a. partisanerne nrr. 211—14). David Kohl, der signerede sine arbejder D. K., kendes ofte på en ret usædvanlig ornamentik, hvor han bl. a. kransstiller det danske rigsvaabens enkelte dele istedetfor at anbringe dem efter heraldikens regler. Efter at have forladt Brobyværk kom begge Kohl'erne til Wira bruk i Sverige (Caspar K. dog vistnok først til Garpstrøm bruk), og 1684 (Boeheim, nævnte værk: 1685) døde David Kohl som rustmester for Det store rystkammar i Norra Tälje. På Kungl. Livrustkammarn i Stockholm findes en Række af Kohl'ernes senere arbejder.

Når det ovenfor (s. 85) er sagt, at vi intet kender til, at Brobyværk har solgt til private, må det dog nævnes, at et enkelt træk kunde udtydes i denne retning. I et brev til Thomas Brodersen, [44]) dagtegnet Hafnia d. 2. Janu: (1657) taler Anders Bille om 500 speciedaler, som en Morits Frich[45] skal betale „paa regnskabet". Men om dette regnskab måske skulde være Brobyværks, kan vi desværre ikke sige.

Det svage skær på den østlige himmel, der indvarslede dagen d. 24. Oktober 1657, indvarslede med den Brobyværks undergang. Endnu før daggry kastede Carl X Gustav sine stormkolonner mod Frederiksodde, og efter få timers kamp havde han denne, Fyns yderdørsnøgle, i sine hænder. Men en ulykke kommer sjældent alene. Sådan også her. Brobyværks egentlige leder, sjælen i foretagendet, Anders Bille, var fanget, såret og dødsmærket. Den 9. November gik han bort fra fortvivlelsen og nederlaget, mens hans politiske og private modstandere på det skamløseste søgte at bagvaske ham hos hans konge. Han slap også for at opleve, hvad der sikkert

vilde have været ham en hjertesorg. Brobyværks ødelæggelse af Svenskerne. Denne må sikkert have fundet sted i de første dage af Februar 1658.

Tiden gik imidlertid, og først efter Fyns tilbageerobring i Oktober—November 1659, ja vel egentlig først efter fredsslutningen d. 23. Maj 1660 kunde man begynde at tænke på en genoprettelse af Brobyværk. For at få at vide, hvad der skulde gøres med værket, lod Børge Trolle, der gennem giftermål med Pernille Bille, Andersdatter, nu var bleven ejer af Brobygård, „giøre Requisition til bemeldte Værks Interessenter, om de formente sig fremdeles at have nogen Prætension derpå, men som de nu alle renoncerede, blev intet videre tænkt på dets Istandsættelse, men Vaaningerne blev bortfæstede ligesom andre Huse."[46]) Således endte den virksomhed, der få år tidligere skildredes som „it meget berømmeligt Verch".[47])

Et halvt århundrede gik, inden man opdagede, hvad man havde mistet.[48])

Hermed skulde der være gjort rede for Brobyværks skæbne, så vidt som de nu kendte kilder tillader det. Det er forfatterens håb, at denne redegørelse engang må indgå som materiale i en større undersøgelse af denne tids økonomiske problemer. En sådan undersøgelse vil sikkert kunne påregne stor interesse og taknemlighed.*)

*) Under udarbejdelsen af disse studier har jeg modtaget mange gode råd af museumsinspektør, kaptejn Otto Smith, der har henvist mig til de fleste af de benyttede regnskaber. Også de i afhandlingen fremførte håndværkerbiografier skyldes tildels meddelelse fra kaptejn Smith.

A. H.

Henvisninger.

n. s. = nævnte sted.
n. som = nævnes som.
n. v. = nævnte værk.

1) n. v. IV 307. 2) n. v. 171. 3) n. v. 2 I 121 ff. 4) n. v. spredt under afsnittene om Anders Bille. 5) Se Corp. Const. VI 22, anm. 1. Den samme fejltagelse har Meidell i Billeætten, 2 II 17, og Trap, Danmark, 4. udg. IV 746. 6) Se t. e. på Tøjhusmuseet, hvor få af de våben, der kan påvises at have tilhørt danske i det omhandlede tidsrum, der ikke er fremstillet i udlandet. 7) Atl. Dan. III 548. 7a) Kronens Skøder, udg. af Rigsarkivet, II 2. 8) Afr. VII 8a, R. A. 9) Fynske reg. VI 36, R. A. 10). Prof. Norwin i Dsk. Hgdd. II 216 f. 11) n. v. 2 I 127 f. jfr. 124. 12) Trap, Danmark, 4. udg., VII 585. 13) Hans levnedsløb er ret omstændigt, men ikke altid lige nøgternt, gengivet i Billeætten 2 I 389 ff. 14) Afskrift i Bircherod, Marts 1662. 15) Afr. VII 8a, R. A. 16) ɔ: unterscheidliche. 17) Fynske reg. VI 37. 18) De biografiske oplysninger om disse stammer, hvor intet andet oplyses, fra Danmarks adels årbog og Biografisk Lexicon. 19) Billeætten 2 I 415 og Dks. ydre pol. Hist. II 287. 20) Fynske tegn. 24.4. 1632. 21) Billeætten 2 II 18. 22) Gengivet og behandlet af C. F. Bricka i D. Mag. 4 V 1 ff. 23) Således måtte han 1629 i Odense stå skrifte for et drab, han havde begået i Malmø (Suhms samlinger 1 II 15). 24) Sjæl. reg. 1645 fol. 380. 25) D: Mag. 5 I 280. 26) Festskrift til — — — Erslev. Kjbhvn. 1927, 212 f. 27) H. T. 7 VI 425. 28) Se F. v. B's brev til general Wrangel, Dec. 1657, hvor han omtaler de »irringer« der har fundet sted mellem ham og Anders Bille (Skokloster, arkivet, tome II, fol. nr. 68, rigsarkivet i Stockholm). 29) Alle tre i Afr. XIII 12, R. A. 30) Tøjhusregnsk. 1650–51, fol. 25b, Militære regnsk. XI l, R. A. 31) Sjæl. tegn. XXXIII fol. 308 b. 32) Sjæl. tegn. 1650, 31. Juli. 33) Fynske reg. 1650, 14. Nov. 34) Således både i afregn., Brob. part. og Odensegårds (ɔ: St. Hans klosters lens regnskaber 1650–51, R. A. 35) Sjæl. tegn. XXXIII fol. 261 f. 36) Sjæl. tegn. 1656, 12. Juni. 37) Afr. VII 8a, R. A. 38) Dette attesteres af Jørgen Sehfeld og Niels Trolle, nævnte afregning, bilag K. 39) Afskrift i Bircherod, Marts 1662. 40) n. v. III 548, noten. 41) Sjæl. reg. 1653, 18. Maj. 42) n. v. 655. 43) n. v., n. s. 44) Bircherod, August 1658. 45) Antagelig den Morits Frich eller Fricke, der 1659 ejer og bebor et hus på Amagertorv, E. Marquard, Københavns Borgere 1659, 24 og 93. 46) Vedel-Simonsen 2 I 125. 47) Wolff, Encomion Regni Daniæ, Kjbhvn. 1654. 48) K. Rochstroh, Udviklingen af den nationale hær II 489.

De vigtigste benyttede kilder.

Trykte:

Aktstykker, udgivne af Fyens Stifts litteraire Selskab. Odense 1841, n. som Aktstkk. Fyns Stift.
Corpus Constitutionum Daniæ, udg. ved V. A. Secher, n. som Corp. Const.
Danmarks Riges Historie, af J. Steenstrup m. fl.
Danske Herregaarde ved 1920, red. af Louis Bobé, H. Berner-Schilden-Holsten, V. Lorenzen og Palle Rosenkrantz, n. som Dsk. Hgdd.
Danske Magazin, n. som D. Mag.
Fridericia, J. A., Adelsvældens sidste Dage, Kjbh. 1894, n. som Fridericia.
Fridericia, J. A., Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra Freden i Lübeck til Freden i Kjbhvn., Kjbh. 1876, n. som Dks. ydre pol. Hist.
Historisk Tidsskrift, Kjbh. 1840—, n. som H. T.
Mollerup og Meidell, Bille-ættens Historie, Kjbh. 1887—93, n. som Billeætten.
Pontoppidan, Erik, Atlas Danicus eller den danske Atlas, tome I—VII, Kjbh. 1763—81, n. som Atl. Dan.
Vedel-Simonsen, Bidrag til den fyenske Kongeborg Rugaards Historie, Kjbh. 1843—44, n. som Vedel-Simonsen.

Utrykte:

Afregninger VII 8a og XIII 12, Rigsarkivet (o: R. A.)
Odensegaards lens regnskaber, R. A.
Sjællandske og Fynske registre og tegnelser, R. A.
Tøjhusregnskaberne 1649—51, Militære regnskaber XI I, R. A.
Bircherods dagbøger, Ny kgl. saml. 4to 1986c, Kgl. bibl.
Desuden er bl. a. de fynske landkommisærregnskaber, Militære regnsk. IV d, nr. 3, R. A., gennemgået uden resultat.

UDDRAG AF REGNSKABET

FOR

„SVENDBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND"

1. Decbr. 1931 — 31. Oktbr. 1933.

INDTÆGT

Beholdning overført	Kr.	21,74
Medlemsbidr. og Portogodtgør. 1931	„	1388,50
do. do. 1932	„	1347,00
Salg af ældre Skrifter ved Formanden og i Boghandelen	„	183,35
Tilskud fra „Det 9. danske Hjemstavns Stævne	„	448,85
Tilskud fra Staten	„	341,25
Tilskud fra „Fyens Stifts patriotiske Selskab"	„	50,00
Tilskud fra „Sparekassen for Svendborg og Omegn"	„	25,00
Indvundne Renter m. m.	„	16,21
Ialt . .	Kr.	3821,90

Efterset og godkendt.

Vejstrup, 4. Novbr. 1933.

L. Faurby Stengaard.

UDGIFT

Betalt C. Schønemanns Bogtrykkeri a Konti	Kr.	2390,00
Honorar til Bidragydere	„	452,00
Porto ved Udsendelse af to Aarsskrifter	„	654,47
Ekspedition af to Aarsskrifter . .	„	100,00
Formandens Porto-, Fragt- og Rejseudgifter	„	105,46
„Dansk historisk Fællesforening" 2 Aarsbidrag	„	43,00
Beholdning at overføre	„	76,97
Ialt . .	Kr.	3821,90

„Samfundet" skylder C. Schønemann's Bogtrykkeri 396 Kr., og ejer ca. 4200 ældre Aarsskrifter.

„Birkely", Vejstrup, 1. Novbr. 1933.

Thøger Dissing.

INDHOLD

		Side
1.	Kammerherre N. F. B. Sehested og hans arkæologiske Virksomhed. Af fhv. Museumsinspektør C. Neergaard, København	3
2.	Fra Præstegaarden i Skalkendrup. Af Kommunelærer Albert Thomsen, Holbæk	43
3.	Bidrag til våbenfabrikken Brobyværks historie. Af Museumsassistent Arne Hoff	75
4.	Regnskabet	95

gelse, at Skriftet maa følge „Svendborg Amt" 1933 til alle vore Medlemmer.

Bestyrelsen haaber, at denne Ordning vil vække Tilfredshed hos Medlemmerne, og at de vil faa Glæde og godt Udbytte ved Læsningen af det smukke Festskrift.

Vi maa endnu engang indtrængende lægge Medlemmerne paa Sinde, at de maa hjælpe „Samfundet" til en Tilgang af ny Medlemmer. Det er ikke muligt med de smaa Midler, der staar til Bestyrelsens Raadighed, at gøre Skriftet saa fyldigt og smukt udstyret, som vi gerne vilde. Medlemsbidraget er jo kun 2 Kr. aarlig, en meget lille Betaling for de værdifulde Skrifter, vi har haft den Glæde at kunne udsende.

Blot ethvert Medlem skaffer os et nyt Medlem, — og det maa kunne gøres —, og vi vil være ovenpaa og i Stand til at kunne gøre vort Medlemsskrift langt fyldigere og smukkere udstyret, end vi nu evner det. Der vilde saa ogsaa blive Midler til at lade afholde nogle historiske Møder rundt om i Amtets forskellige Egne, en Opgave, som vi nu næsten helt maa lade ligge.

Som det vil ses af Regnskabet, ejer „Samfundet" betydelige Restoplag af gamle Aarsskrifter. Ny-tiltrædende Medlemmer og Medlemmer, som ønsker at komplettere deres Aarsskriftrækker, kan faa disse Skrifter til meget billige Priser. Ved Henvendelse til undertegnede Formand kan faaes tilsendt en Liste over Aarbøgerne med vedføjede Priser.

Indmeldelse af ny Medlemmer og Bestilling paa ældre Aargange af „Svendborg Amt" modtages, og alle Henvendelser vedrørende „Samfundet"s Virksomhed besvares af undertegnede.

„Birkely", Vejstrup i December 1933.

P. B. V.

Thøger Dissing.

Svendborg Amts Museum

er stiftet den 17de Oktober 1908 med det Formaal gennem erhvervede Samlinger at bevare og ophjælpe Kundskab om vore Fortidsminder.

Museet opfordrer særligt Landboerne til at værne om og bevare alle saadanne Genstande, som have det mindste at betyde i Henseende til det daglige Liv paa Landet i gamle Dage, før Damp og Elektricitet afløste Haandarbejdet; Museet modtager og opbevarer med Glæde disse Ting.

Endvidere opfordrer Museet til at indsende alle ved Tørvegravning fremkomne Knogler, Tænder, Gevirer, Kranier eller lignende til Museets Inspektør Lærer *Markussen*, Svendborg, fordi disse Ting have Betydning for den videnskabelige Undersøgelse af Danmarks Dyreverden i Fortiden, Findested og Dybden i Jorden bedes opgivet.

Medlemmer kunne optages ved Henvendelse til Museumsinspektøren.

Det aarlige Medlemskontingent er 2 Kr.

Langelands Museum

er en selvejende Institution, som har til Opgave at samle og fremstille i Museetss Bygning i Rudkøbing, alt hvad der kan tjene til Oplysning om Langelands Fortid.

Museet er aabent for Besøgende hver Lørdag og Søndag Eftermiddag Kl. 2—4. Gratis Adgang.

Udenfor disse Tider vil Museet som Regel kunne beses ved Henvendelse til Opsynet.

Nyborg Museumsforening

stiftet $^{10}/_{10}$ 1912

har til Formaal at samle forskellige Genstande, Billeder, Møbler, m. m. for at de, samlede i Nyborg Museum, kan bidrage til at oplyse Nyborgs og nærmeste Omegns historiske Udvikling.

Medlemsbidraget er 1 Kr. aarlig. Indmeldelser og Gaver til Museet modtages med Tak af Bestyrelsens Formand, Overlærer *J. Høirup.*